

Tartu Ülikool
Majandusteaduskond
Rahvamajanduse instituut

Kerty Ahi

**TARBIMISKULUTUSED ERINEVA KOOSSEISUGA
LEIBKONDADES EESTI NÄITEL**

Bakalaureusetöö

Juhendaja: dotsent Eve Parts

Tartu 2013

Soovitan suunata kaitsmisele

(juhendaja allkiri)

Kaitsmisele lubatud “2013. a

Majandusteooria õppetooli juhataja professor Raul Eamets

(allkiri)

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite tööd, põhimõttelised seisukohad, kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

.....

(töö autori allkiri)

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1. LEIBKONNA TARBIMISVALIKUTE KUJUNEMINE	7
1.1. Traditsioonilise majapidamisteooria võrdlus uuemate käsitlustega	7
1.2. Leibkonna koosseisu mõju tarbimisele	16
1.3. Leibkondade tarbimiskäitumist mõjutavad majanduslikud tegurid	24
2. TARBIMISKULUTUSTE SUURUS NING STRUKTUUR ERINEVA KOOSSEISUGA LEIBKONDADES EESTI NÄITEL	30
2.1. Andmete valik ning analüüsi meetoodika	30
2.2. Leibkonna kulutuste ja sissetulekute seos üldise majandusliku olukorraga aastatel 2000–2011	34
2.3. Tarbimiskulutuste struktuur erineva koosseisuga leibkondades aastatel 2003– 2011	40
2.4. Tarbimiskulutuste seos leibkonna koosseisuga regressioonanalüüsi põhjal	49
KOKKUVÕTE.....	60
VIIDATUD ALLIKAD	65
LISAD	70
Lisa 1. Leibkonnatüübid	70
Lisa 2. Tarbimiskulutuste liigid.....	71
Lisa 3. Multikollineaarsuse kontrollimise tulemused.....	72
Lisa 4. Park'i testi tulemused	73
SUMMARY	74

SISSEJUHATUS

Eestis moodustab eratarbimine ligikaudu poole sisemajanduse koguproduktist. Ühelt poolt on eratarbijad koos oma tegevusega olulisteks riigi majandusliku olukorra kujundajateks. Teisest küljest avaldavad muutused riigi majanduses ja ettevõtete tegevuses mõju eratarbijate olukorrale. Seega on oluline leibkondade kui eratarbijate majandusliku olukorra ning tarbimiskäitumise uurimine nii dünaamiliselt kui staatiliselt. Majandus on oma olemuselt tsükliline ning sellest tulenevalt vahelduvad elavnemise ja loidumise perioodid, mis kulmineeruvad boomide ja surutistega. Tarbimisvõimalused leibkondades muutuvad aga koos majandustsükli erinevate etappidega. Tsüklilisust iseloomustab hästi 2000ndate aastate keskpaigas alanud hoogne majanduskasv ning sellele järgnenud kriis. Seesugustest muutustest maailmamajanduses ei jäänud puutumata Eesti tervikuna ega selles elavate leibkondade elukvaliteet.

Kuigi materiaalsed võimalused on äärmiselt olulisel kohal leibkonna tarbimiskäitumise ning elukvaliteeditaseme kujundamisel, ei tohiks kõrvale jätta tarbimisotsuseid tegeva subjekti, leibkonna enda koosseisu. Leibkonnatüüpe on erinevaid ning sellest tulenevalt võib eeldada, et nendes varieerub kulutuste struktuur ja ka võimalused tarbimiseks. Seega ei saa leibkonda kui sellist pidada „mustaks kastiks“, mida ümbritsevas keskkonnas aset leidvad protsessid ühtviisi riivavad. Ühtlasi pole üldpilt nüüdisaja leibkondade suurusest ning struktuurist sama, mis näiteks eelmise sajandi alguses või veelgi varem. Läbi ühiskonnas toimuva muutuvad nii väärtushinnangud kui maailmavaated, millest lähtuvalt inimesed elavad. Kuna nii üldine majanduslik olukord kui leibkondade koosseis on pidevas muutumises, siis peab käesoleva bakalaureusetöö autor aktuaalseks uurida leibkondade kui oluliste majandussubjektide tarbimiskäitumist ning -võimalusi muutuvate olude tingimustes ja erinevate leibkonnatüüpide lõikes.

Käesoleva töö eesmärgiks on välja selgitada leibkonna tarbimiskulutuste suuruse ning struktuuri seos leibkonna koosseisu ning üldise majandusliku olukorraga Eesti näitel. Eesmärgi saavutamiseks on püstitatud järgmised uurimisülesanded:

- võrrelda traditsioonilist majapidamisteooriat uuemate käsitlustega,
- selgitada tarbimiskäitumise ja leibkonna koosseisu vahelist seost,
- anda ülevaade tarbimiskäitumist mõjutavatest majanduslikest teguritest,
- analüüsida leibkondade tarbimisvõimalusi muutuva majandusliku olukorra tingimustes,
- leida tarbimiskulutuste suuruse ja struktuuri seos leibkonna koosseisuga.

Töö koosneb kahest osast. Esimeses peatükis luuakse teoreetiline tagapõhi teema edasiseks empiiriliseks uurimiseks. Tarbimiskäitumist ning selle motiive käsitleb traditsiooniline majapidamisteooria. Töö autori arvates ei piisa aga majapidamisteoorias välja toodud põhialustest, et selgitada leibkondade tarbimiskäitumise kõiki motiive. Sellest tulenevalt võrreldakse käesolevas töös esmalt mikroökonoomikas tuntud majapidamisteooria põhiseisukohti erinevate autorite uuemate käsitlustega. Kaasaegses teaduskirjanduses püütakse traditsioonilist lähenemist nii ümber lükata kui otsida sellele täiendusi. Kuna käesoleva töö keskmes on just leibkondade tarbimisvalikud ja -võimalused, siis teoreetilise osa teine alapunkt käsitleb leibkonna olemust, suurust, struktuuri ning selle muutumist. Lisaks tuuakse näiteid varasematest empiirilistest uuringutest, et selgitada leibkonna koosseisu ning tarbimiskulutuste struktuuri vahelise seose olemasolu. Kuna aga leibkonna koosseis pole sugugi mitte ainsaks tarbimiskäitumist mõjutavaks teguriks, siis kolmandas alapunktis antakse ülevaade teistest võimalikest aspektidest. Seejuures selgitatakse majanduse tsüklilisuse olemust ning sellest tulenevaid muutusi leibkondade tarbimisvõimalustesse ja -käitumisse.

Töö teises ehk empiirilises osas uuritakse eri tüüpi leibkondade tarbimiskulutuste suurust ning struktuuri muutuva majandusliku olukorra tingimustes Eesti näitel. Analüüsis kasutatakse Eesti Statistikaameti andmeid aastatest 2000–2011. Küll aga ei hõlma kõik analüüsi etapid kogu nimetatud ajavahemikku. Eesmärgi saavutamiseks ning adekvaatsete hinnangute andmiseks kasutatakse graafilist, korrelatsioon- ning regressioonanalüüsi. Esimene analüüsi osa käsitleb Eesti üldist majanduslikku olukorda aastatel 2000–2011 ning leibkondade tarbimisvõimalusi tulenevalt majanduse

muutlikkusest. Samuti pööratakse tähelepanu leibkonna koosseisu muutustele. Järgmises osas analüüsitakse põhjalikumalt erinevate leibkonnatüüpide majanduslikku olukorda ning tarbimiskäitumist perioodil 2003–2011, et näidata ka hiljutise majanduskriisi mõju. Elukvaliteedi hindamiseks eri leibkonnatüüpides analüüsitakse sissetulekute ja kogukulutuste suhet ning vaadeldakse sundkulutuste osa kogukulust. Ühtlasi annab sundkulutuste osa analüüsimine võimaluse teiste huviste tarbimiseks jäävate ressursside hindamiseks. Viimases osas viiakse läbi regressioonanalüüs 2011. aasta leibkonna eelarve uuringu mikroandmete põhjal. Regressioonanalüüsi eesmärgiks on välja selgitada tarbimiskulutuste struktuuri seos leibkonna koosseisuga ning leida statistilist tõestust kirjeldavas analüüsis saadud tulemustele. Empiirilise analüüsi tulemusi kõrvutatakse teoreetiliste seisukohtadega ning varasemate empiiriliste uuringute tulemustega.

1. LEIBKONNA TARBIMISVALIKUTE KUJUNEMINE

1.1. Traditsioonilise majapidamisteooria võrdlus uuemate käsitlustega

Käesoleva bakalaureusetöö esimene peatükk käsitleb leibkondade tarbimisvalikute kujunemist. Selle tarbeks võetakse esmalt vaatluse alla traditsiooniline majapidamisteooria ning täiendatakse seda uuemate seisukohtadega tarbimisvalikute kujunemisest. Kuna leibkonnad, kus tarbimisotsuseid tehakse, võivad olla erineva suuruse ning koosseisuga, antakse järgmises alapeatükis ülevaade leibkonna mõistest ning vaadeldakse, kuidas erineva koosseisuga leibkondade tarbimisvalikud varieeruvad. Olgu siinkohal öeldud, et leibkonnaks peetakse inimeste gruppi, kes elab ühisel elamispiiril ning kasutab majandamiseks ühiseid ressursse, kusjuures leibkond võib koosneda vaid ühest indiviidist. Lisaks tuuakse näiteid varasematest empiirilistest uuringutest, milles on analüüsitud leibkonna tarbimiskäitumise ning selle koosseisu vahelist seost. Viimaks analüüsitakse tarbimist mõjutavaid majanduslikke tegureid, millest peamisteks leibkonna sissetulek ning hüviste hinnatase. Sealjuures peab autor oluliseks pöörata tähelepanu majanduse tsüklilisele iseloomule, kuna selle mõju ulatub ka leibkondade tarbimisvõimalusteni.

Majapidamisteooria mikroökonomikas otsib vastust küsimustele, kuidas tarbija jaotab oma piiratud sissetuleku erinevate tarbitavate toodete ja teenuste vahel ning kuidas mõjutavad nõudlust muutused hüviste hindades ja tarbijate endi sissetulekutes. Tarbijate käitumise paremaks mõistmiseks võib seda käsitleda kolme etapina: eelistuste kujunemine, eelarvekitsenduse arvestamine, tarbimisvaliku tegemine. (Pindyck, Rubinfeld 2009: 67–68)

Enne nimetatud etappide lahti seletamist tuleb mõista, mille põhjal hinnatakse hüviste meeldivust. Tarbijad ihaldavad kaupu, kuna need rahuldavad nende soove ja vajadusi. Tarbimisest saadavat rahulolu nimetatakse majapidamisteoorias kasulikkuseks. Kasulikkushinnang on subjektiivne ning iga tarbija võib anda erinevaid hinnanguid. Ratsionaalselt käituv indiviid alati maksimeerib oma kasulikkust. Teoorias eristatakse kardinaalset ja ordinaalset kasulikkust. Kardinaalne kasulikkus väljendab tarbimisest saadavat rahulolu arvuliselt, ordinaalne aga mitte. Ordinaalse käsitluse kohaselt suudetakse vaid järjestada hüvised neist saadava kasulikkuse järgi. Oluline on mõista ka kogu- ning piirkasulikkuse erinevust. Kogukasulikkus kasvab tarbitavate koguste suurenedes, kuid piirkasulikkus hoopis kahaneb. See tähendab, et igast lisanduvast ühikust saadav kasu on aina väiksem. Teatud hetkel, mis on iga tarbija jaoks erinev, saabub küllastuspunkt, millest alates lisanduvad ühikud tekitavad pigem vastumeelsust ja pole tarbija jaoks enam nii kasulikud. (Salvatore 2003: 58–60)

Traditsioonilises majapidamisteoorias lähtutakse eelistuste kujunemisel mitmest eeldusest. Esiteks, eeldatakse, et tarbijal on eelistuste kujundamisel olnud võimalus anda kõigile võimalikele variantidele oma kasulikkushinnang. Teiseks, ollakse seisukohal, mida rohkem, seda kasulikum. Kolmandaks, eeldatakse eelistuste transitiivsust, mis tähendab, et kui tarbija eelistab A-d B-le ja B-d C-le, siis järelikult eelistab ta ka A-d C-le. (Pindyck, Rubinfeld 2009: 70)

Tarbija eelistuste kujunemise selgitamiseks kasutatakse ostukorvi mõistet. Ostukorv võib sisaldada erinevates kogustest ühte või mitut hüvist. Seega eelistus väljendub selles, missuguse sisuga ostukorvi peab tarbija enda jaoks parimaks ehk millel on tema jaoks kõrgeim kasulikkushinnang. (*Ibid.* 2009: 69–70)

Kaubavaliku mitmekesisusest tulenevalt on väga paljudel juhtudel võimalik valida mitme sarnase toote vahel, mis võivad üksteist täielikult või osaliselt asendada. Täielike asenduskaupade puhul pole tarbija jaoks vahet, kumba eelistada – kasulikkushinnang on sama. Näiteks ei pruugi mõne indiviidi jaoks olla vahet, kas juua apelsini- või õunamahla. Tuntakse ka täielikke kaaskaupu, mis käivad alati koos. Maksimaalse rahulolu tagab nende üheaegne kasutamine. Näiteks on üsna ebameeldiv kasutada vasakule jalale mõeldud saabast ilma parempoolse jala saapata ning võimatu sõita autoga, kui puudub kütus. (*Ibid.* 2009: 76–78)

Uuemad käsitlused erinevad traditsioonilisest majapidamisteooriast selle poolest, kuidas eelistused ja valikud indiviidi tasandil tegelikult kujunevad. On olemas vajadused, mis tuleb rahuldada igal juhul, et elus püsida. Kuid isegi primitiivsetes ühiskondades ületab inimeste soovide ulatus kaugelt seda, mis on tihedalt seotud vaid bioloogiliste vajadustega – kujunevad soovid ning eelistused muude pakutavate hüviste osas. Lisaks sellele, tegelikkuses pole võimalik võrrelda kõigi võimalike tarbimisalternatiivide kasulikkust ning paratamatult võetakse otsuseid vastu juhuslikkuse tingimustes. Tarbija on oma eelistuste tegemisel tugevalt mõjutatud ka eelnevast kogemustest ning potentsiaalsed valikud võivad olla ebastabiilsed. (Nelson, Consoli 2010: 7–9)

Käesoleva töö autor on seisukohal, et traditsioonilises majapidamisteoorias esitatud väited tarbija eelistuste kujunemisest üldjoontes sobituvad inimese mõttemaailmaga, kuid teooria loomisel pole piisavalt arvestatud ei erinevate väliste teguritega ega inimloomuse eripäradega. Sellest tulenevalt suudab üdini ratsionaalseid kasulikkushinnanguid anda vaid majanduse mudelinimene *homo oeconomicus*. Reaalses elus on pakutavaid hüviseid ääretult palju ning paratamatult võib tekkida informatsiooni assümmeetria. Sellest tulenevalt ei pruugi indiviid hinnata enese jaoks kõige kasulikumaks tegelikkuses parimat olemasolevat alternatiivi.

Et tarbija üldse saaks enda jaoks kasulikuks hinnatud hüviseid tarbida, peavad tal selleks olema materiaalsed võimalused. Seega on tarbijate käitumise iseloomustamisel oluline roll eelarvekitsendusel, mis tuleneb piiratud sissetulekust. Sissetulek võib ajas suureneda või väheneda. Olgu antud juhul ostukorvi maksumuseks kogu sissetulek. Tarbija saab sel juhul kombineerida erinevate hüviste koguseid ostukorvis oma sissetuleku piires. Küll aga pole sissetulek ainus tegur, mis tarbimisvõimalusi piirab. Oluline roll on ka hüviste hindadel ning nende muutumisel. Sissetuleku suurenedes ja hindade samaks jäädes on võimalik tarbida hüviseid suuremas koguses. Kuid hindade kasvu ja sissetuleku muutumatusega kaasneb olukord, kus peab koguseid vähendama või asendama need soodsamate asenduskaupadega. (Pindyck, Rubinfeld 2009: 83–85) Siinkohal on oluline eristada tava- ja inferioorseid kaupu. Tavakaupu hakatakse sissetuleku suurenedes rohkem tarbima. Inferioorid on aga need, mida ostetakse sel juhul vähem, kuna seni tarbiti neid vaid soodsama hinna tõttu. (Salvatore 2003: 92)

Tegelikkuses ei pruugi eelarvepiirang nii jääk olla. Siinkohal on oluline selgitada makroökonomikas tuntud mitmeperioodilist eelarvepiirangut, mis on mõnevõrra paindlikum. Mitmeperioodilises käsitluses eristatakse esialgu vaid kahte ajaperioodi. Olgu nendeks näiteks olevik ja tulevik, kusjuures kummagi kestus pole oluline. Eeldatakse, et leibkonnal pole enne esimest ega pärast teist perioodi ühtegi säästu ega võlga. Küll aga on võimalus olevikus säästmiseks või laenukoormuse võtmiseks, mis mõjutab tarbimisvõimalusi tulevikus: säästnud suurendavad ning võlad vähendavad võimalusi. Seega peab leibkond elama oma võimaluste piires, kuid võib tarbimist ajastada erinevatele perioodidele. Kirjeldatud kaheperioodilist mudelit on võimalik üldistada rohkematele perioodidele ning ka siis kehtib sama loogika: varem säästetud raha arvelt on võimalik hiljem rohkem tarbida ning laenatud raha tuleb tulevikus tagasi maksta tolle hetke sissetulekute arvelt. (Larrain, Sachs 1993: 85–87)

Seega võib eelarvepiirang olla paindlik nii ühes kui teises suunas. Leibkondadel on võimalus lükata teatud hüviste tarbimine tulevikku ning säästmise näol selle tarbeks raha koguda. Samas pole välistatud tänase eelarve suurendamine tuleviku sissetulekute arvelt: krediidiga ostmine või laenu võtmine. Pikas perspektiivis saavad aga ikkagi keskmiselt kõrgema sissetulekuga ning rikkuse tasemega majapidamised rohkem osta, kui keskmiselt madalama sissetulekuga leibkonnad. Samuti on oluline välja tuua, et kuigi majapidamiste tarbimisvõimalused sõltuvad suuresti nende sissetulekute tasemetest, siis mingi osa määrab ka see, kui efektiivselt suudetakse raha erinevatesse hüvistesse paigutada. Mõned leibkonnad teavad, et teatud vajadusi saab rahuldada küllalt säästlikult, kui kasutada selleks õigeid mooduseid. Teised aga kulutavad rohkem, kui tegelikult vaja oleks oma vajaduste rahuldamiseks. (Nelson, Consoli 2010: 12–13)

Oluline pole mitte ainult leibkonnaliikmete teadlikkus kokkuhoidlikumast eluviisist, vaid käesoleva töö autor näeb siin pigem vajadust säästlikumalt elamiseks. Jõukamatel majapidamistel ei teki probleeme oma vajaduste rahuldamisega majanduslikus mõttes. Samuti on neil võimalik rohkemal või vähemal määral tarbida hüviseid, mis pole otseselt eluks hädavajalikud. Seega tarbitakse eelistatud kaupu ja teenuseid eelarve piires nagu teada traditsioonilisest majapidamisteooriast. Kuid autor ei välista siin võimalust kokkuhoidlikumalt elamiseks, kuigi selleks puudub otsene vajadus. Viimast kinnitab ka eespool kirjeldatud mitmeperioodilise eelarvepiirangu käsitlus, mille

kohaselt säästmine ühel perioodil suurendab järgneva perioodi tarbimisvõimalusi. Küll aga on märksa keerukamas olukorras suhteliselt vaesemad leibkonnad. Nende liikmetel pole sageli võimalust valida, kas elada säästlikult või mitte, see on nende jaoks sunduslik. Kuna isegi tänaste vajaduste rahuldamiseks võib vahendeid nappida, siis ei saa rääkida ka tuleviku tarbeks säästmisest. Antud juhul tõi autor välja üsna äärmuslikud juhud, kuid tegelikkuses eksisteerib majapidamisi, mille majanduslik olukord jääb kahe äärmuse vahele.

Hüviste hinnad ning nende muutused mõjutavad tarbimisvalikuid eelarve piires. Inimesed erinevad üksteisest oma vajaduste ja tarbimiskäitumise poolest, seega muutused hüviste hindades võivad samuti erinevaid inimesi erinevalt mõjutada. Kuna hinnad mängivad tähtsat rolli tarbimisotsuste langetamisel, siis inflatsioon vaieldamatult mõjutab elukallidust kõige rohkem keskmisest madalama sissetulekuga leibkondades. Kui näiteks esmatarbekaupade hinnad tõusevad kiiremini, kui luksuskaupade hinnad, siis paratamatult kannatavad selle tagajärjel madalama sissetulekuga leibkonnad rohkem, kui keskmiselt kõrgema sissetulekuga majapidamised. (Son, Kakwani 2008: 408)

Võttes arvesse nii eelistused kui eelarvekitsenduse, on võimalik määratleda, missugused kaubad ja millises koguses tarbija lõpuks ostab ehk missuguseks kujuneb tarbimisvalik. Traditsioonilises majapidamisteoorias eeldatakse, et valitakse hüviste kombinatsioon, mis maksimeerib võimaliku kasulikkuse piiratud eelarve tingimustes. Öeldakse, et kasulikkuse maksimum on saavutatud, kui piirkasulikkus on võrdne piirkuluga ehk täiendavalt ühikult saadav kasulikkus on võrdne iga täiendava ühiku hankimiseks tehtava kulutusega. (Pindyck, Rubinfeld 2009: 86–89)

On leitud, et ka emotsioonidel on mõju tarbimisotsustele. Alati ei tehta valikute tegemisel täpseid arvutusi kulu ja kasu tasakaalu saavutamiseks. Uuringud on näidanud, et tihti tehakse väga irratsionaalseid valikuid, mis on emotsioonide poolt juhitud. Ainult psühhopaadid või *homo oeconomicus* suudab teha otsuseid nii, et ei lase ennast emotsioonidest mõjutada. (Ohira 2011: 390)

Käesoleva töö autor leiab, et emotsioonid mingi hüvise soetamise suhtes võivad olla seotud nii eelneva kogemuse, ümbritsevate indiviidide arvamuse kui hetke meelelise

seisundiga. Seega ei pruugi tarbimisotsused olla tehtud absoluutselt ratsionaalsetel kaalutlustel. Niisamuti on võimalik, et mõnel muul hetkel valitakse eelarvepiirangu raames hoopis erinev ostukorvi sisu, mis võib olla optimaalne või veelgi rohkem emotsioonidest juhitud.

Traditsioonilises käsitluses kujunevad majapidamiste tarbimisvalikud unitaarse kasulikkusfunktsiooni maksimeerimisest saadud tulemuste põhjal. Kuna aga paljudel juhtudel koosnevad leibkonnad rohkem kui ühest indiviidist, siis tarbimiskäitumise analüüsi tuleks kaasata kõigi liikmete individuaalsed ratsionaalsed valikud. Kokkuvõtvalt võib öelda, et iga indiviidi isiklikke ning sõltumatuid valikuid tuleb iseloomustada tema enda kasulikkusfunktsiooniga ning leibkonna ühised otsused on korrektsem formuleerida kollektiivsesse mudelisse, mis ühendab kõigi liikmete individuaalsed kasulikkushinnangud ning nende koosmõju. (Chiappori 1988: 63–64)

Juba kaheliikmelises leibkonnas on mõlemad isikud ratsionaalsed otsustajad ning leibkonda tervikuna üheks otsustavaks subjektiks pidada pole õige. Kuigi iga liige maksimeerib enda isiklikku kasulikkust, ollakse üksteisest sõltuvad kahest vaatepunktist lähtuvalt. Esiteks, tegemist on leibkonnaga, mille liikmed hoolivad üksteisest, mistõttu arvestatakse rohkemal või vähemal määral kaaslase huvidega. Teiseks, leidub ühiseid hüviseid, mille kulu tuleb jagada, näiteks väljaminekud eluasemele. Ühiskasutatavate hüviste olemasolu viitab sellele, et ühe liikme tarbimisvalikud mõjutavad teise liikme heaolu. (Chen, Woolley 2001: 1)

Sarnased seisukohad tuuakse välja Vermeulen'i (2000: 2–6) käsitluses ning üsna veendunult lisatakse, et traditsiooniline majapidamisteooria on puudulik nii metodoloogiliselt, empiirilisel kui heaoluökonomika vaatepunktist. Varasem käsitlus peaks paika, kui kõigi liikmete eelistused langeksid üks-ühele kokku, kuid reaalsuses pole olemas identse mõttemaailmaga inimesi. Seetõttu võetakse leibkondade tarbimisvalikute kujunemise uurimisel kasutusele eespool mainitud kollektiivsed mudelid. Need on märksa keerukama ülesehitusega, kui üksikindiviidi valikute kujunemist kajastavad mudelid. Kollektiivses mudelis kasulikkust maksimeerides peab tulemus olema Pareto-efektiivne. Kui ühtset mudelit optimeerides on oluline, et kogukasulikkus oleks maksimaalne, siis kollektiivse puhul peab arvestama, et

kogukasulikkuse maksimumi saavutamiseks vajalikud tegevused ei tooks mitte ühelegi liikmele kaasa isikliku heaolu kadu ehk valikutes tuleb arvestada kõigi soovide ning vajadustega. (Vermeulen 2000: 29).

Vaid täiskasvanutest koosnevate majapidamiste tarbimiskäitumise analüüsimisest ei piisa, sest seegi lähenemine on mingil määral puudulik. Suures osas (peretüüpi) leibkondades kasvavad lapsed. Lundberg *et al.* (2008: 2) juhib tähelepanu asjaolule, et erinevates teooriates käsitletakse laste kohta leibkonna tarbimisotsuste tegemisel erinevalt: nii otsustusvõimetute objektidena kui sõltumatute otsustajatena.

On teada, et ka alaealistel leibkonnaliikmetel võivad olla selgelt määratletud eelistused, nad kommunikeeruvad väliskeskkonnaga, neil võivad olla vajalikud oskused tulemuslikuks tööks ja iseseisvaks tegevuseks, kuid siiski kasutatakse veel vanemate toetust ning juhiseid. Just nõnda kirjeldatud lapsi, kellel on ilmselgelt otsustusvõime, ei suudeta majapidamisteooriasse mahutada. Juba hilises lapsepõlves hakatakse ratsionaalselt mõtlema, kui jaotatakse aega koolitöö ja meelelahutuse vahel või kui otsustatakse, kuidas kulutada oma taskuraha. Alateadvuses optimeeritakse valikuid piiratud ressursside tingimustes. (*Ibid.* 2008: 27–29)

Samuti öeldakse Dauphin *et al.* (2008: 1–2) käsitluses, et lapsi vaadeldakse tavaliselt kui kõrvalt vaatajaid, neil puudub õigus ja võim otsustusprotsessis osalemiseks. Kuid uuringutest selgub, et teatud vanuses lapsed (16–21) tarbimisvalikute tegemist siiski mõjutavad. Nii nagu ka Lundberg *et al.* (2008: 27–29) analüüsist selgus, panustavad tütarlapsed rohkem otsuste tegemisse, kui poisid. Nende käsitluses eristatakse veel ühis- ja individuaalsete otsuste tegemist. Ühiste valikute tegemisel osalemist mõjutavad nii laste isikuomadused kui vaimsed võimed.

Erinevate autorite seisukohtade põhjal võib järeldada, et isegi üheliikmelise leibkonna tarbimisvaliku kujunemise erinevate aspektide teooriasse mahutamine on keeruline. Veelgi komplitseeritum on olukord, kus leibkonnas on mitu liiget ning lisaks täiskasvanutele ka lapsed. Sellest tulenevalt on indiviiditasandil loodud majapidamisteooria puudulik mitmest vaatenurgast. Esiteks on leibkonnaliikmete eelistused üldjuhul erinevad, mille tõttu tuleb eelarve piires valikute tegemisel luua liikmetevahelisi kompromisse. Teiseks peab arvestama laste olemasolu korral nende

vajadustega. Eriti siis, kui nad enda eest veel ise otsustada ei suuda. Väga olulisel kohal on küll sissetulekute olemasolu, mida võib käsitleda kui eksogeenset tegurit, kuid tegelikult ei pärine see tihtilugu sugugi mitte ühest allikast.

On laialt levinud arusaam, et leibkonnasiseste otsuste tegemisel on määravaks sissetulekute jaotus, millest on tihti tingitud otsustusõigus. Kui leibkonnas on lapsed, siis peab ka nende eest kulud kandma, näiteks toitumine ja koolitamine. Just siin võib peituda vastus küsimusele, miks ei arvestata tarbimismudelites laste eelistustega. Kuna alaealised liikmed ei teeni veel ning nende poolne panus leibkonna sissetulekusse on võimalik vaid toetuste näol, siis neile ka erilist otsustusõigust ei anta. Siit võib tuleneda teoreetikute seisukoht, et laste käitumisega pole vaja mudelites arvestada. (Blundell *et al.* 2005: 36–37)

Sissetulekute jaotusel pole tähtis roll mitte ainult laste otsustusõiguse määratlemisel, vaid see puudutab ka täiskasvanud leibkonnaliikmeid. Kuigi lastepoolsed sissetulekud on võrreldes täiskasvanute omadega minimaalsed, ei ole tõenäoliselt ka täiskasvanute sissetulekud võrdsel tasemel. Just sissetulekute tasemest võib sõltuda täiskasvanud liikmete vaheline otsustusõigus. Suurem osa uuringuid, mis perekonnasiseseid otsustusprotsesse käsitlevad, jagavad leibkonnad kolme kategooriasse: leibkonnad, kus domineerib kas ainult mehe (patriarhaalne) või naise (matriarhaalne) arvamus või nende ühine (võrdõiguslik) otsus. (Ndubisi, Koo 2006: 53)

Pole sugugi õige eeldada, et kõik leibkonnad kasutavad nõ ühist rahakotti. Inimesed muutuvad aina individualistlikemaks ning soovitakse hallata ise enda teenitud raha mitte lasta seda teha mõnel teisel leibkonnakaaslasel. Seega ei toimu kõik leibkonnasisesed ostud ühiste motiivide alusel ning aina keerulisem on rääkida leibkonna kui terviku tarbimisharjumustest. Küll aga ei saa jääda lõpuni individualistlikuks, kuna leibkondadel on ühised arved maksta, eeldatavasti ühised huvid ning paljudes leibkondades ka lapsed, kelle eest hoolt kanda. (Pahl 2008: 588–589)

Iga eraldiseisva leibkonna sisekliima on selle liikmetele tavapärane, kuid üldjuhul on iga leibkond oma iseloomult erinev. Seetõttu lisandub veel aspekte, mis tarbimisvaliku kujunemist mõjutavad. Siinkohal peab käesoleva töö autor silmas äsja käsitletud

sissetulekute jaotust, millest sõltub suures osas otsustusõigus leibkonnas. Erinevate autorite seisukohtadest võib järeldada, et üldiselt on suurem otsustusõigus sellel liikmel, kellel on suurem sissetulek. Just seetõttu ei peeta lapsi otsustusvõimelisteks, kuna nemad ei käi tööl ega teeni raha. Samas tuuakse ka välja, et konkreetse tulu teenija otsustab ise, kuhu selle paigutab ning ühiseid otsuseid tuleb teha vaid ühiskasutatavate hüviste puhul.

Otsustusõigus ei pea olema alati tingitud sissetulekute jaotusest. Määravaks võib olla ka kultuuriline keskkond, millest tulenevad väärtushinnangud, harjumused, kombed, uskumused ning ka eelistused. Erinevates kultuuriruumides võivad olla erinevad maitse-eelistused toidu osas, uskumused naise rollist ühiskonnas, vaated isikuomadustele ning veel üldisemalt kõik, mis tuleneb haridustasemest, perekondlikust kasvatuses ja muust sotsiaalse koostööga seonduvast. (Saez-Marti, Zilibotti 2008: 82)

Kokkuvõtvalt võib öelda, et traditsiooniline majapidamisteooria mikroökonomikas on olnud heaks aluseks täiuslikuma tarbimisteooria kujunemisel. Kui mikroökonomikas teeb jäikade eelarvekitsenduste tingimustes otsuseid *homo oeconomicus*, siis reaalsuses ei ole kõik otsused üdini ratsionaalsed. Eelistuste kujunemisele võivad kaasa aidata mitmed muud tegurid lisaks isiklikule kasulikkushinnangule. Isegi, kui individid suudaks anda emotsioonidest ning eelnevast kogemusest mõjutamata hinnanguid hüviste kasulikkusele, pole paratamatult võimalik hinnata kõiki võimalikke alternatiive. Seetõttu pole piiratud sissetuleku tingimustes tehtud valikud paljudel juhtudel optimaalsed. Kuid ka eelarvepiirangu jäikuses tasub kahelda, kuna lühiajaliselt leidub võimalusi üle oma võimete elamiseks (laenamiseks) või hoopiski säästmiseks. Sellest tulenevalt mõjutavad tänased otsused tuleviku võimalusi. Et aga leibkond tihti ei koosne vaid ühest individist nagu seda eeldab traditsiooniline majapidamisteooria, siis on oluline tarbimisvalikute tegemisel võtta arvesse kõigi leibkonnaliikmete eelistused. Selle tarbeks loodud kollektiivsed mudelid on küll keerukama ülesehitusega, kui ühtne (unitaarne) mudel, kuid nende abil on võimalik võtta arvesse erinevate individide kasulikkusehinnanguid hüvistele ühiste tarbimisotsuste langetamisel. Selge on see, et leibkond ei koosne vaid täiskasvanud inimestest, kuid paljud autorid jätavad vaatluse alt välja lapsed, kes tegelikult leibkonnasiseseid otsuseid rohkem või vähem mõjutavad. Eeldatakse, et neil puudub otsustusõigus, kuid taolise üldistuse tegemisel ei pruugi

analüüside tulemused olla piisavalt adekvaatsed. Lisaks sellele, et alaealistel leibkonnaliikmetel võib olla väiksem otsustusõigus, võivad ka täiskasvanute rollid erinevatel põhjustel varieeruda, millest olulisimaks peetakse sissetulekute jaotust. Tarbimisotsuste kujunemist eri tüüpi leibkondades ning muutuvates väliskeskkonna tingimustes käsitlevad käesoleva töö teoreetilise osa teine ja kolmas alapeatükk.

1.2. Leibkonna koosseisu mõju tarbimisele

Järgnevalt arutletakse, kuidas leibkonnad üksteisest erineda võivad ning missuguseks kujuneb erinevate leibkonnatüüpide tarbimismuster. Selleks, et arutleda tarbimisvalikute kujunemise üle erineva koosseisuga leibkondades, on vaja esmalt defineerida leibkonna mõiste. Järgnevalt on välja toodud mõned selgitused antud mõiste kohta.

- Leibkonna moodustavad inimesed, kes jagavad samu eluruumi, otsustavad ühiselt eluks vajalike kulutuste üle, kasutavad ühist sissetulekut ning ressursse ja eksisteerib perekond või on olemas emotsionaalsed sidemed leibkonnaliikmete vahel (Household Budget ... 2003: 16).
- Leibkonnad on perekonnad, samuti ka iseseisva majandusüksusena toimiv üksik inimene või mis tahes väike inimrühm, mille liikmed majandavad ennast ühiselt ehk kellel on ühine majapidamine (Mereste 3003: 490).
- Leibkond on ühises põhieluruumis (ühisel aadressil) elavate isikute rühm, kes kasutab ühiseid raha- ja/või toiduressursse ja kelle liikmed ka ise tunnistavad, et on ühes leibkonnas, kusjuures leibkond võib olla ka üksikisik (Mõisted 2013).

Kõik kolm välja toodud definitsiooni sobivad käesoleva töö konteksti. Kuigi sõnastus võib olla erinev, on nendes väljendatud mõte sama ning kirjeldab ära kõik olulised aspektid. Esimeses kahes definitsioonis kasutatakse ka perekonna mõistet ning seega võib öelda, et teatud tingimustel võib leibkonna samastada perekonnaga. Kindlasti mitte ei või neid kasutada igal juhul sünonüümidenä, kuna kogu perekond ei pruugi koos ühe elamispinna peal elada ning ühist eelarvet omada. Teiselt poolt ei pruugi aga leibkond üldse mitte koosneda omavahel suguluses olevatest inimestest, tuues siin näiteks lasteta paarid või ühist elamispinna ja eelarvet jagavad tudengid. Ning isegi üksik elavad ja end ise elatavad indiviidid moodustavad omaette leibkonna.

Leibkondi võib olla väga erineva suuruse ning struktuuriga. Alho ja Keilman (2010) kasutavad oma töös üht võimalikku varianti, kuidas leibkondi liigitada selle koosseisu põhjal. Vabaabielupaariks peetakse koos elavaid partnereid, kellel on abielu sarnane suhe, olenemata partnerite soost. Abielupaar koosneb kahest koos elavast hetkel abielus olevast partnerist. Omakorda eristatakse lasteta ja lastega (vaba-)abielupaare. Üksikvanemaga leibkond elab koos ühe või mitme lapsega, kuid ilma abikaasa või elukaaslaseta. Nagu ka eelnevalt öeldud, leibkonna võib moodustada üksik täiskasvanu. Samuti on olemas muud tüüpi leibkondi, mis koosnevad kas mitmest põlvkonnast või erinevatel põhjustel koos elavatest mitteduguluses olevatest inimestest. Lapseks peetakse antud käsitluses lihast, kasu- või lapsendatud poega või tüdruku, kes on noorem, kui 25 eluaastat ning kes elab leibkonnas, kus on vähemalt üks lapsevanem. Seejuures pole lapsel samas leibkonnas enda partnerit ega lapsi. (Alho, Keilman 2010: 4)

Veelgi detailsem leibkondade liigitus on kasutusel Wilkes'i (1995) poolt läbi viidud uuringus, milles analüüsitakse tarbimismustrite ja leibkonna elutsükli etappide vahelist seost. Seejuures võib antud juhul leibkonnatüübi ja leibkonna elutsükli etapi mõiste samastada. Erinevaid elutsükli etappe eristatakse siin vanuse, perekonnaseisu ning laste olemasolu järgi. Tehakse vahet noortel täiskasvanutel (alla 35-aastased), keskealistel (üle 35-aastased tööealised) ja pensionäridel. Erinevas vanuses inividid jaotatakse omakorda perekonnaseisu järgi kolmeks: üksikud, abielus või lahutatud. Lisaks eristatakse lastega ja lasteta leibkondi, kusjuures tehakse vahet veel alla ja üle 6-aastastel lastel. Leibkondade liigitus on äärmiselt üksikasjalik, kuna analüüsi käigus soovitakse välja selgitada, kas ja kuidas on tarbimismustrid seotud nii leibkonnaliikmete vanuse, perekonnaseisu kui laste olemasoluga. (Wilkes 1995: 30–31)

Nagu näha, on viimasena esitatud liigitamise alus märksa detailsem, kui Alho ja Keilman'i (2010) poolt avaldatud väljaandes. Mõlemad variandid on aga erinevad Eesti Statistikaameti (ESA) liigitusest, mida kasutatakse käesoleva töö empiirilises analüüsis. Eesti sotsiaal- ja leibkonna eelarve uuringutes lähtutakse Euroopa Liidu ühesest määratlusest, mille kohaselt jaotatakse leibkonnad tüüpideks liikmete vanuse, laste olemasolu ja arvu põhjal. Eristatakse üksikuid täiskasvanuid, lasteta paare, ühe ning kahe lapsevanemaga ja segatüüpi leibkondi. Kusjuures lastega paarid jaotatakse

omakorda mitmeks tüübiks ja seda sõltuvalt laste arvust. Tehakse vahet alla ja üle 65-aastastel täiskasvanutel; lapseks peetakse alla 18-aastast liiget. (Mõisted 2013)

Peamiselt eristab Eesti Statistikaameti määratlust eespool iseloomustatud käsitlustes kasutatud määratlustest see, et leibkondi ei eristata selle perekonnaseisu järgi, st ei tehta vahet abielus ja vabaabielus paaridel, lahutatud ja teistel üksikutel. Võrreldes Wilkes'i (1995) käsitlusega, on ka ESA vanuseline määratlus erinev ja mitte nii detailne: ei tooda välja eraldi keskealisi ega tehta vahet erinevas vanuses lastel. Seega on ESA uuringutes kasutusel olev määratlus üldisem ja mitte nii üksikasjalik.

Wilkes'i (1995) elutsüklite käsitlus on üks vähestest, mis toonitab leibkonna koosseisu muutumist ning liikmete vananemist ajas. Tavapäraselt vaadeldakse analüüsi kaasatud leibkonnatüüpe staatiliselt. Kui aga läheneda peremudelite muutumisele üldiselt, siis peab tõdema, et just ühiskonnas toimuvad muutused olulisimateks mõjutavateks teguriteks.

Leibkondade või perekondade suuruse ning struktuuri üheks määravaks teguriks võib sageli olla ajas muutuv kultuuriline keskkond, kus elatakse. Peamiseks muutuste põhjuseks peetakse ühiskonnas kasvavat rikkusetaset, mis on suuresti toimunud industrialiseerimise ning linnastumise tagajärg. Demograafilised uuringud näitavad, et rikkuse suurenemine ja perekondade võime elada eraldatud leibkondades on toonud kaasa kolmest põlvkonnast koosnevate leibkondade taandumise kahest või ühest põlvkonnast koosnevatele leibkondadele. Lääne ühiskondades on üha sagedamini levinud ka üksikvanemaga leibkonnad. (Georgas *et al.* 2006: 49)

Läbi kahe viimase sajandi on näha kahte peamist trendi, mis muutusi perekondades iseloomustavad. Nagu juba eelnevalt käsitletud, on üheks suunaks see, et peremudelid liiguvad kahanevas suunas läbi kriiside, lagunemiste, killustumiste, inimeste individuaalsemaks muutumise. Olgu seejuures mainitud, et eestlased kuuluvad pigem individualistlikemate rahvuste hulka (Realo 2003: 61–62). Teiseks, hoopis vastandlikumaks trendiks on aga see, et kuigi perekonna struktuur ning funktsioonid on pidevas muutumises, on perekond kui selline inimeste elus endiselt väga olulisel kohal. (Georgas *et al.* 2006: 50)

Ilmneb, et leibkonnad varem ja tänasel päeval vastavad oma olemuselt ikkagi eespool välja toodud definitsioonidele, kuid üldjoontes on muutunud nende suurus ja struktuur. Ühiskonnas toimuvate muutustega lähevad kaasa nii inimesed ise kui nendest koosnevad leibkonnad ning perekonnad. Küll aga võivad üleminekud erinevates kultuuriruumides ja ühiskondades varieeruda ning toimuda erineval ajal ja eri suundades.

Ulker'i (2008) teoses võetakse kokku idee, kuidas leibkonna kulutused on seotud selle struktuuri ning suurusega. Leibkonna koosseis tõenäoliselt mõjutab väljaminekute jaotust erinevatele hüvistele ning seda vähemalt kahel põhjusel. Esiteks seetõttu, et leibkonna suurenedes tekib mastaabisääst ning teiseks, inimestel on erinevad vajadused. Võib eeldada, et eakatel inimestel, parimas tööeas täiskasvanutel ja väikelastel on väga erinev vajaduste tase toidu, tervishoiuteenuste, kestvuskaukade ning eluaseme järele. See aga omakorda tähendab, et leibkonna vanuselise koosseisu muutumine koos muutustega palgasaajate koosseisus võib oluliselt muuta leibkonna kulutuste struktuuri. (Ulker 2008: 189)

On võimalik eristada täiskasvanutele ning lastele mõeldud hüviseid. Selge on see, et lasteta leibkonnad üldiselt lastele mõeldud kaupu ei tarbi. Seega Deaton *et al.* (1989) empiirilises uuringus selgitatakse analüüsi käigus välja, kuidas mõjutab erinevas vanuses liikmete arv tarbimiskulutuste struktuuri, kaasates analüüsi täiskasvanutele mõeldud hüviseid ning eri vanusegruppide mõju nende tarbimisele. Kinnitust leidis tõsiasi, et laste arvu kasvuga kaasneb täiskasvanutele mõeldud hüviste osakaalude langus ning täiskasvanud liikmete arv mõjutab osakaale positiivses suunas. Tugevamad seosed esinesid täiskasvanute hariduse, väljaspool kodu tarbitava alkoholi ning tubakatoodete juures. Samal ajal näiteks just imikute olemasolu kasvatab kodus tarbitava alkoholi ning ka tubakatoodete osa, lisaks veel tervishoiule tehtavate väljaminekute osakaalu. Imiku sünd mõjub aga negatiivselt meelelahutusele ning täiskasvanute haridusele tehtavate kulutuste osale. Leitakse, et tulemus on väga loogiline (v.a tubakatooted), kuna lapse sünniga kaasneb kindlasti elustiili muutus ning ka meditsiinilist abi vajatakse rohkem. (Deaton *et al.* 1989: 14–15) Kuid inimesi vanuse järgi vaid kahte gruppi jaotada pole õige ning tegelikkuses on leibkonnad oma

koosseisult veelgi komplitseeritumad majandusüksused, mille tarbimiskulutuste struktuur just liikmete vanusest sõltubki.

Ka erinevas vanuses täiskasvanud liikmete puhul on näha kindlaid seoseid teatud kaubagruppidega. Tubakatoodete tarbimine seostub just noortega, nii nagu ka meelelahutuse, hariduse ning väljaspool kodu alkoholi tarbimine. Teismeealised on olulisel määral seotud rõivastele, meelelahutusele ning haridusele tehtavate kulutustega. Samal ajal ei põhjusta nad transpordikulude kasvu. (Deaton *et al.* 1989: 20)

Lisaks leibkonna liikmete vanusele on tarbimisvalikute kujunemisel oluline leibkonna kui terviku eluiga. Leibkonna vanust saab küll mõõta aastas, kuid see poleks otstarbekas ning Wilkes'i (1995) käsitluses mõeldakse selle all pigem leibkondade liikumist erinevatesse elutsükli etappidesse. Olgu ülemineku kohaks siis kooselu alustamine, abiellumine, laste sünd või hoopis laste iseseisva elu algus. Üleminekul ühest etapist teise seistakse silmitsi ressursside ümber jaotamise vajadusega, et kohaneda muutunud olukorra ning vajadustega. Muutuste ulatus võib olla tagasihoidlikum või järsem, kuid ressursside ümberjaotumine toimub igal juhul, hoolimata kogukulutuste suurusest, haridustasemest, liikmete vanusest või leibkonna suurusest. Mis veelgi olulisem, ümberkorralduste tulemusena muutub ka tarbimismuster, kuna muutunud võib olla leibkonna struktuur või suurus, liikmete eelistused ning vajadused. (Wilkes 1995: 41)

Leibkonna elutsükli kontseptsiooni kohaselt on tarbimiskulud süstemaatiliselt seotud ajast tingitud muutustega, olgu selleks siis vananemine või üleminek ühest olukorrast teise. Läbiviidud empiirilisest tarbija kulutuste uuringust ilmneb selgelt, et leibkonnaliikme kulutused on märkimisväärselt suuremad noore abielupaari leibkonnas, kui vallalise noore leibkonnas. Muutused tarbimiskulutuste struktuuris ning suuruses toimuvad ka laste saamisel. Ja mitte ainult, juba leibkonna potentsiaalne võimalus saada lapsi avaldab kaudset mõju tarbimisele: planeeritavate järglaste arv ning ajastus sunnivad vanemaid juba varakult tegema kompromisse erinevate kaupade ja teenuste soetamisel. Noore abielupaari esimese lapse sünd toob kaasa kulutuste suurenemise kindlustuse, lapsehoolduse, lasteriie ning meditsiiniteenuste ja -tarvete osas, kuid viib alla väljaminekute osakaalu kõigi teiste hüviste osas. Samuti tuleb välja, et leibkondades, kus lapsed üle 6-aastased ning nende vanemad 35-aastased ja vanemad,

kulutatakse enam meelelahutusele, väljas söömisele, kodu korrashoiule, reisimisele ning meeste- ja naisteriietusele jms, kui leibkondades, kus vanemad nooremad kui 35 eluaastat. Huvitav on tõsiasi, et väikelastega vanema paari kulutuste struktuur sarnaneb pigem nende leibkondade kulutuste struktuuriga, kus lapsevanemad on vanemaealised, kui nende leibkondade omaga, kus lapsed on väiksed. Põhjuseks on tõenäoliselt kõrgemad sissetulekud ning vananemine. (Wilkes 1995: 33)

Võiks eeldada, et erinevate üksikindiviidist koosnevate leibkondade (lahutatud, lesk või pole kunagi abielus olnudki) tarbimismustrid on sarnased. Seda seetõttu, et puuduvad väljaminekud lastele mõeldud kaupadele. Uuringust aga selgus, et mingis osas võib kulutuste struktuur sarnane olla, kuid pole seda kindlasti mitte täies mahus. Peamised erinevused on tingitud vanusest, näiteks kulutavad vanurid enam ravimitele ning nooremad meelelahutusele. Võrreldes aga üksikvanemaga leibkondi tuleb tõdeda, et esineb sarnane seaduspära, mis lastega paaridegi puhul: pigem on tarbimismustrid sõltuvad lapsevanema vanusest, kui laste vanusest. (*Ibid.* 1995: 38)

DeLeire ja Kalil (2005) analüüsisid oma teoses leibkonnatüüpe samuti lähtuvalt abielulisest staatusest: lastega vabaabielu- ja abielupaarid, lahutatud üksikvanemad ja üksikvanemad, kes pole kunagi abielus olnudki. Empiirilisesest uuringust selgus, et kulutuste struktuur on erinev kõigi vaatluse all oleva nelja leibkonnatüübi lõikes. Ilmneb, et kulutused lastekaupade osas on suuremad abielu- ja vabaabielupaaride hulgas (abielupaaridel suuremad), erinedes seetõttu üksikvanemaga leibkondadest. Täiskasvanutele mõeldud kaupadele, tubakale ja alkoholile kulutavad kõige enam just vabaabielupaarid. Läbiviidud analüüsi tulemused näitavad, et lastega vabaabielupaari kulutused erinevad oluliselt ülejäänud kolme leibkonnatüübi kulutustest. Mis tähendab, et vabaabielu ei saa samastada traditsioonilise abieluga. (DeLeire, Kalil 2005: 289–294)

Kuigi erinevates leibkonna tarbimismustreid uurivates empiirilistes analüüsides on leibkondade tüüpidesse jagamise lähtealused erinevad, on tulemused sarnased ning nende põhjal on võimalik teha järeldusi. Leiti, et lastega leibkondade tarbimiskulutuste struktuur erineb lasteta leibkondade omast. Ulatuslikumad erinevused esinevad just väikelastega peredes, kuna lapse sünd paratamatult muudab leibkonna elustiili ning vajadusi. Samuti varieeruvad erinevas vanuses täiskasvanute tarbimismustrid, kuid siin on tulemused erinevate autorite lõikes kohati erinevad. Ühelt poolt tuuakse välja, et just

noored on need, kes kulutavad enam meelelahutusele, väljas einestamisele ja alkoholi tarbimisele ning garderoobikaupadele. Samas leitakse, et nende hüviste osakaal on suurem ka leibkondades, kus elavad keskealised. On aga üheselt selge, et just eakad tarbivad enam tervishoiuteenuseid ja ravimeid, kui nooremad inimesed. Kusjuures meditsiinilist abi vajatakse enam ka leibkondades, kuhu on äsja sündinud laps.

Wilkes (1995) toob veel leibkondade elutsükli käsitluses välja kolm peamist tarbimismustrit erinevate hüvisegruppide lõikes. Nimelt jaotatakse hüviste tarbimismaht vastavalt leibkonna elutsükli etapile. Seejuures eeldatakse, et etappide läbimisega kaasneb vananemine. 1) U-kujuline muster iseloomustab hästi järgnevate hüviste tarbimist: kodutehnika, mööbel, meelelahutus, väljaspool kodu söömine, reisimine, spordivarustus, autod, riided ja jalanõud. Kui leibkonda sünnib laps või mitu, väheneb kulutuste suurus leibkonnaliikme kohta nendele toodetele ja teenustele. Laste kasvades suurenevad kulutused liikme kohta taas ning veel kõrgemale, kui nad algselt olid. Laste kasvades vajatakse rohkem ruumi, vahetatakse välja teatud kestva-kaubad, muretsetakse uusi riideid, panustatakse haridusse. Samas suurenevad ka võimalused tarbimiseks, kuna võib toimuda areng karjääriredelil ning emad lähevad taas tööle lapsehoolduspuhkuselt. 2) Harvem esineb tarbimismuster, milles leibkonnaliikme kulutused teatud hüvistele kasvavad läbi leibkonna elutsükli etappide pidevalt. Sel juhul on tegemist hüvistega nagu kindlustus, koduhooldus ning raviteenused ja -tarbed. 3) Kaks tootegruppi, mille tarbimist iseloomustab kolmas, kahanev mudel, on stereoseadmed ning alkohol. Neid hüviseid tarbitakse läbi leibkonna elutsükli etappide pidevalt aina vähem. (Wilkes 1995: 39–40)

Leibkonna tarbimismustri kujunemine ei sõltu mitte ainult selle koosseisust, vaid ka sissetulekute jaotusest leibkonnas. Põgusalt käsitleti seda ka alapunktis 1.1. Traditsioonilises majapidamisteoorias selgitatakse sissetuleku suuruse seost tarbimisvõimalustega, kuid nagu juba öeldud, reaalsuses koosneb leibkond sageli mitmest indiviidist ning seega võib esile kerkida küsimus, kas erineva tulutasemega leibkonnaliikmetel saavad tarbimisvalikute üle samal määral otsustada. Sissetuleku kasvades suureneb nõudlus erinevate kaupade järele, kuid mille järele täpsemalt, sõltub sellest, kelle sissetulek kasvab. Näiteks naiste puhul kulutatakse enam toidule, riieteile, lastekaupadele. (Chen, Woolley 2001: 28)

Ei saa päris üheselt öelda, et töötavad leibkonnaliikmed ühendavad oma sissetulekud täies mahus või ei tee seda mitte mingil juhul. Leidub hüviseid, mille puhul leibkonnaliikmetel on vaja ühiseid otsuseid langetada ning sissetulekuid jagada või ühendada. Üheks näiteks saab tuua eluaseme, mille soetamiseks on võimalik kasutada võõrfinantseeringut. Parema pakkumise saamiseks on aga otstarbekas näidata laenupakkujale ühiseid sissetulekuid ning võtta ühine laen, mille tagasimaksmine eeldab tulevikuski koostööd sissetulekute kasutamise osas. Samas leidub hüviseid, mille soetamiseks liikmed eelistavad kasutada vaid iseenda sissetulekut ega pea vajalikuks finantseerida oma partneri tarbimisvajadusi. Nendeks võivad olla rõivad, jalanõud või muud isiklikud esemed. Tuuakse ka välja, et naised ja mehed kulutavad oma osa sissetulekustest märksa erineval viisil. Kui naised peavad vajalikuks soetada ka ühiskasutatavaid ning lastele mõeldud hüviseid, siis meeste sissetulekust läheb võrreldes naistega suurem osa näiteks transpordiga seotud kulutustele. (Burton, Phipps 1998: 610)

Tuleb välja, et tarbimisvalikute tegemisel mängib rolli ka otsustava leibkonnaliikme sugu. Nimelt on meeste ja naiste poolt tehtavad valikud erinevad. Kuna aga definitsiooni kohaselt kasutab leibkond elamiseks ühiseid ressursse, siis tuleb ka ühiseid otsuseid langetada. Ühelt poolt on võimalik, et kõik valikud tehakse koos. Samas ei saa välistada, et koostöö on minimaalne või puudub üldse. Viimasel juhul on otsustusõigus kindlalt koondunud ühe liikme kätte, kes vastutab kõigi valikute eest.

Kokkuvõtteks võib öelda, et leibkonna ja perekonna mõistet ei saa kindlasti igal juhul samastada, kuid töö autor on seisukohal, et suur osa eksisteerivatest leibkondadest moodustavad siiski ka ühtse perekonna, eriti need, kus kasvavad lapsed. Nagu eelnevalt selgitatud, siis aja edasi minnes jäävad perekonnad järjest väiksema koosseisulisteks, kuna kultuurilised väärtused ning ka inimeste hoiakud ja vaated muutuvad. Perede üha väiksemaks jäämine avaldub selles, et tänapäeval ei elata enam väga tihti mitme põlvkonnaga samades eluruumides ning teiseks oluliseks aspektiks on see, et aina vähem pannakse rõhku laste saamisele. Üha olulisemaks muutub karjäär ning iseenda arendamine, seetõttu lükkub laste saamine hilisemasse vanusesse. Loomulikult pole see üldistus kehtiv kõigis kultuuriruumides ning leidub erandeid igas ühiskonnas. Erinevates ühiskondades toimuvad muutused erineval kiirusel ning teatud maades on

endiselt prioriteediks number üks laste saamine ja kasvatamine. Just Lääne ühiskond, kuhu kuulub ka Eesti, on see, kus inimesed on individualistlikumad ning panustavad pigem karjäärile kui järelkasvu tagamisele.

Erinevate autorite poolt läbiviidud empiirilistes uuringutes leidis kinnitust tõsiasi, et leibkonna tarbimismustrid on seotud selle koosseisuga. Eristades vaid lastega ja lasteta leibkondi, saab öelda, et nende tarbimiskulutuste struktuur erineb just lastele ja täiskasvanutele mõeldud hüviste osakaalude poolest. Laste saamisega kaasneb üldjuhul elustiili muutus ning tarbimiskäitumine muutub koos sellega. Saab veel eristada leibkondi selle liikmete vanuse järgi, millest samuti kulutuste struktuur sõltub. Kui nooremate liikmetega leibkonna eelarvest võtab suure osa enda alla näiteks meelelahutus või väljas einestamine, siis vanurite leibkonnas moodustavad suure osa kulutused tervishoiule ja kodus valmistatavale toidule. Tuleb aga märkida, et tervishoiule tehtavate väljaminekute osa on suurem ka leibkondades, kuhu on äsja sündinud laps. Leibkonna koosseis pole üldjuhul ajas muutumatu ning seetõttu vananevad selle liikmed läbi erinevate elus toimuvate muutuste. Ühelt poolt muutuvad tarbimisharjumused ja -vajadused tänu leibkonna koosseisu muutumisele ning teisalt võivad muutuda võimalused tarbimiseks tänu materiaalsetele piirangutele. Kõige olulisemaks tarbimisvõimalusi määravaks teguriks peetakse sissetulekute taset. Sissetuleku suurususe kõrval on olulisel kohal ka selle leibkonnasisene jaotus, kuna näiteks naised ja mehed eelistavad oma osa sissetulekust kulutada erineval viisil. Materiaalsete võimaluste muutumisest ning seosest leibkonna tarbimiskäitumisega räägitakse kolmandas alapeatükis.

1.3. Leibkondade tarbimiskäitumist mõjutavad majanduslikud tegurid

Käesoleva peatüki teises alapunktis analüüsiti, kuidas on leibkonna tarbimiskäitumine seotud selle suuruse ja struktuuriga. Nüüd aga pööratakse tähelepanu juba traditsioonilises majapidamisteoorias välja toodud olulistele mõjuritele: sissetulekule ja hüviste hindadele. Sissetuleku seos kulutuste suurusega on samasuunaline, kui jätta vaatluse alt välja hüviste hindade muutused ning eelistuste dünaamika.

Tarbimisvõimaluste seos hindadega on aga vastassuunaline, kui muud tegurid samaks jäävad. Kui sissetulekut saab leibkond osaliselt mõjutada, siis hinnatase on täielikult eksogeenselt määratud ning sõltuv riigi ja kogu maailma majanduslikust olukorrast. Samas leidub sissetulekute ja hindade kõrval ka muid majanduslikke tegureid, mis tarbimist mõjutavad ning ka need on sõltuvad üldisest majanduslikust seisundist. Majandus on oma olemuselt tsükliline ning just sellest tingitud muutused mõjutavad ka leibkondade kui eratarbijate võimalusi.

Majandustsükli mõiste selgitamiseks kasutab autor definitsiooni, mille sõnastasid Burns ja Mitchell oma teoses „Measuring Business Cycles“. Nende käsitus on laialdaselt kujundanud arusaama majanduse tsüklilisusest ning olnud alustalaks paljudele empiirilistele uuringutele. Korduvalt viidatud selgituses märgitakse, et majandustsüklid on oma olemuselt kõikumised, mis leiavad aset riikide agregeeritud majandustegevuses, kus tegutsevad peamiselt äriettevõtted. Tsükkel koosneb majandustegevuse laienemisest samal ajal paljudes majandusharudes; ekspansioonile järgneb langusperiood, mille läbides saabub taaselustumine ning jõutakse taas kasvuperioodi. Seesugune jada on küll korduv, kuid mitte perioodiline, kuna tsüklite kestus võib varieeruda ühest aastast kuni kümne või isegi kaheteistkümne aastani ning neid pole võimalik jagada lühemateks sama iseloomu ja ulatusega tsükliteks. (Burns, Mitchell 1946: 3)

On ilmne, et tsüklilisuse aluseks on majanduses pidevalt toimuvad muutused. Romer (2001: 168–170) rõhutab, et lühiajalisi suurema või väiksema ulatusega kõikumisi esineb nii riigi SKP-s kui tööhõives. Sisemajanduse koguprodukti suurust ning töötusemäära peetakse ühtedeks olulisemateks tsüklilisust iseloomustavateks näitajateks. Lühiajalised kõikumised SKP-s toovad kaasa muutusi töötusemääras: majanduslanguse perioodil töötus kasvab ning majanduse elavnedes väheneb ka tööpuudus.

Riigi kogutoodang ning sellega otseses seoses olev töötusemäär pole sugugi ainsad näitajad, mille abil riigi majanduslikku olukorda iseloomustada. Benczur ja Ratfai (2010) toovad oma Kesk- ja Ida-Euroopa riikide majandusaktiivsuse kõikumist analüüsisvas uurimuses välja mitmeid näitajaid, mille abil tsüklilisust määratleda. Pööratakse tähelepanu agregeeritud nõudlusele, mille komponentideks eratarbimine,

investeeringud, valitsuse kulutused, eksport ja import. Tähelepanu alt ei jää välja ka erinevad tööturu näitajad: reaalpalka suurus, töötuse määr ning tööviljakus. Rahandus- ja finantsalastest muutujatest vaadeldakse krediidi- ja rahaagregate, hinnataset ning inflatsiooni, kapitali liikumist, intressimäärasid ja valuutakursse. (Benczur, Ratfai 2010: 3)

Kuna leibkondade sissetulekute peamiseks allikaks on tööandjate poolt makstud palk, siis võib kõige eelneva põhjal järeldada, et võnked majanduses toovad kaasa ka muutusi leibkondade sissetulekutesse. Seda seetõttu, et tööandjateks on kas äriettevõtted või riigiasutused, mille tegevus ühelt poolt ise mõjutab ning teiselt poolt on mõjutatud üldisest majanduslikust seisundist. Toodi ka välja, et töötuse määr on olulisel määral seotud majanduse tsükilise iseloomuga. Sellestki on mõjutatud leibkondade sissetulekute tase. Leibkonnaliikme töökaotus vähendab sissetulekute taset, kuid selle suhteline mõju võib leibkonniti erineda ning sõltub leibkonna suuruselt, töölkäijate arvust ning kaotatud ja allesjääva sissetuleku suuruselt.

On ilmne, et majanduse elavnemisele on iseloomulik sissetulekute suurenemine, mis toob endaga kaasa mõjutusi tarbijate käitumisele. Tarbijad võivad hakata kasvanud sissetulekute arvelt rohkem tarbima või hoopis säästma. Esimesel juhul suureneb nii tarbimiseelarve tervikuna kui hakatakse rohkem tarbima eluks mitte hädavajalikke hüviseid (Du, Kamakura 2012: 229). Teisel juhul nähakse ootamatult suurenenud sissetulekutes ebamäärasust ning tarbimisse suhtutakse ettevaatlikkusega. (Benczur, Ratfai 2010: 7)

Du ja Kamakura (2012) pööravad oma käsitluses tähelepanu tarbimiskulutuste struktuuri muutustele majanduskasvu ning -languse tingimustes. Vähenenud tarbimiseelarve tingimustes teevad tarbijad kärpeid pigem eluks mitte nii vajalikes valdkondades, näiteks väljas einestamine, ning panustavad pigem hädavajalike hüviste tarbimisele. Ei muutu aga tarbijate eelistused ning kasulikkusehinnangud majanduslanguse ajal. Võimaluse korral soovitakse endiselt tarbida neid hüviseid, millega ollakse harjunud, kuid eelarvekitsenduste tingimustes peab tegema valikuid. Kulutuste struktuuris eristatakse veel väljaminekuid tavakaupadele ja luksuskaupadele. Kui tavakaupade tarbimine on eluks vajalik, siis luksuskaupade tarbimisega püütakse pigem näidata oma staatust. Luksuskaupade tarbimist mõjutavad lisaks majanduslikule

olukorrale ka teised leibkonnad, kellega soovitakse samastuda või näida neist jõukamana. Seejuures saadakse nii otsest kasu hüvise tarbimisest kui rahuldust oma staatuse näitamisest. Nähes majanduslanguse ajal teisi vähem tarbimas erinevaid luksuskaupu, ollakse valmis ka ise neile vähem kulutama, kuigi konkreetsetes leibkonnas ei pruugi sissetulekutele tase olla muutunud. (Du, Kamakura 2012: 229–232)

Tarbimismustrid leibkondades võivad küllaltki suurel määral seotud olla sellega, mitu töötavat liiget leibkonnas on ning missugune on sellest tulenevalt sissetulekute tase. Sissetulek on kõige olulisemaks mõjutavaks teguriks leibkonna tarbimisotsuste tegemisel ning seda hoolimata sellest, kas leibkonnas on raha teenijaid üks või mitu. Suuremad võimalused kulutamiseks on ühtlasi seal, kus teenivad mõlemad täiskasvanud liikmed. Küll aga tunnetavad erinevusi materiaalsetes võimalustes rohkem need leibkonnad, kelle sissetulekute kogutase on madalam, hoolimata sellest, mitu töötavat liiget leibkonnas on. (Molina *et al.* 1990: 51)

Erinevate autorite seisukohtadest võib järeldada, et tarbimisvõimalusi kõige enam mõjutav majanduslik tegur on leibkonna sissetulek, mida on ise võimalik mõjutada vaid osaliselt. Üldiselt on sissetulekute suurus siiski eksogeenselt määratud ning seega mõjutatud ettevõtete ja riigi majanduslikust olukorrast. Majandusestegevuse elavnemine toob kaasa leibkondade tarbimisvõimaluste paranemise ning lisaks hädavajalikele hüvistele on sel juhul võimalik suuremas mahus tarbida eluks mitte nii vajalike, kuid ihaldatavaid kaupu ja teenuseid. Samas langusperiood toob kaasa võimaluste vähenemise. Ühtlasi on olukord lihtsam neis leibkondades, kus sissetuleku allikaid on mitu.

Juba käesoleva töö esimeses alapunktis selgitati, et tarbijatel on võimalus oma tänaseid tarbimisvõimalusi suurendada tuleviku ressursside arvelt. Tarbimisvõimaluste suurendamiseks saavad leibkonnad kasutada täiendavaid ressursse näiteks pangalaenu või liisingu näol. Võõrfinantseerimise kasutamine on otstarbekam ning üldiselt ka populaarsem hinnalisemate ning püsivamate objektide soetamisel, näiteks kinnisvara ja sõidukid. Võib öelda, et ka laenude ja liisingute kasutamine on seotud üldise majandusliku olukorraga. Autor peab siinkohal silmas intressimäärade taset ning soetatavate hüviste hindu turul.

Tarbimiskulutuste üheks olulisemaks osaks on väljaminekud eluasemele ning on üsna loomulik, et majanduskasvuga kaasneb ka hinnataseme tõus pea kõigis valdkondades, k.a kinnisvaraturg. Hindade kasv on ühtlasi seotud tarbijate ootustega tuleviku suhtes: kiputakse ostma hüviseid tuleviku tarbeks, kartes, et hinnatõus ei peatu. Elamuhindade ootamatu tõusuga kaasnevad tarbijate suuremad investeeringud kinnisvarasse, mida võivad toetada ka soodsad laenutingimused. Kui tavaolukorras peetakse mingit objekti liiga kalliks, siis kasvanud inflatsiooni tingimustes kardetakse, et tulevikus on see veelgi kallim. See osa sissetulekuteks, mis muidu oleks säästetud, paigutatakse nüüd uude elamusse ning taolist investeeringut peetakse omamoodi säästmisviisiks, kuna tulevikus peaks selle eest veelgi rohkem maksma. (Case, Shiller 2004: 299–300)

Käesoleva töö autor tõi hinnataseme ja majanduse tsüklilisuse seose näitamiseks küll näite kinnisvaraturult, kuid taolised seosed kehtivad ka teiste hüviste hindade puhul. Majanduse õitseng kasvatab inflatsioonitaset tänu nõudluse suurenemisele. Langusperiood viib aga hinnad taas madalamale tasemele, kuna koos tarbijate vähenenud sissetulekutega langeb nõudlus hüviseturul. Hinnamuutuse mõju avaldab aga suhteliselt rohkem mõju keskmisest vaesematele leibkondadele ning jõukamad ei pruugi hinnatõusu nii teravalt tajuda, seda eriti esmatarbekaupade osas.

Kokkuvõtvalt võib öelda, et leibkonna tarbimisvõimalused on seotud üldise majandusliku olukorra ning selle muutumisega. Majanduse elavnemisest ja loidumisest saab eratarbimine mõjutusi eelkõige läbi sissetulekute ning hinnataseme muutuste. Majanduskasv toob endaga tavaliselt kaasa sissetulekute suurenemise, kuid ühtlasi ka hinnataseme tõusu. Langusperioodil suureneb tööpuudus ning leibkondade tarbimisvõimalused vähenevad. Sel perioodil kulutatakse pigem eluks hädavajalikele hüvistele ning vähem pööratakse tähelepanu luksuskaupadele, kuna selleks puuduvad võimalused. Kuna majanduse elavnemise periood toob üldiselt kaasa hindade kasvu, siis võib tekkida olukord, kus hakatakse hoolimata kõrgematest hindadest rohkem ostma, kuna kardetakse, et hinnatõus ei peatugi. Samal ajal võib ka juhtuda, et pärast majanduskriisi ollakse tuleviku suhtes ettevaatlikud ning ei hakata koheselt koos sissetulekute kasvuga suuremas mahus tarbima.

Käesoleva bakalaureusetöö teoreetilise osa põhjal võib öelda, et leibkonna tarbimiskulutuste suurus ning ka struktuur on seotud ühelt poolt leibkonna koosseisuga

ning teisalt selle materiaalsete võimalustega, mis on omakorda sõltuvad üldisest (riigi ja kogu maailma) majanduslikust olukorrast. Seega püstitab autor hüpoteesi, et järgnevalt läbiviidava empiirilise analüüsi tulemused Eesti näitel ühtivad teoreetilises osas välja toodud seisukohtadega. Võib eeldada, et kulutuste osa erinevatele hüvistele varieerub sõltuvalt sellest, kas leibkonnas on lapsed, ainult parimas tööeas täiskasvanud või ka eakad inimesed. Tarbimisvõimalused on samuti eelduste kohaselt seotud leibkonna suuruse ning struktuuriga. Võib oletada, et võimalused on suuremad seal, kus on töökäijaid ehk täiskasvanuid suhteliselt rohkem. Olulisel kohal tarbimisvõimaluste kujunemisel on loomulikult ka erinevad majanduslikud tegurid, mida mõjutab majanduse tsükliline iseloom. Sellest tulenevalt muutuvad ka leibkondade sissetulekud ning hüviste hinnatase, mis seavad tarbimisele piirangud.

2. TARBIMISKULUTUSTE SUURUS NING STRUKTUUR ERINEVA KOOSSEISUGA LEIBKONDADES EESTI NÄITEL

2.1. Andmete valik ning analüüsi metoodika

Käesoleva bakalaureusetöö empiirilises osas käsitletakse erineva koosseisuga leibkondade tarbimiskulutusi ning nende struktuuri ja suuruse muutumist Eesti näitel. Esmalt tutvustatakse kasutatavaid andmeid ning uurimismetoodikat. Seejärel antakse üldisem ülevaade Eesti majandusliku olukorra, leibkondade koosseisu muutuste, sissetulekute ning kulutuste suuruse kohta. Kolmandas alapunktis analüüsitakse erineva koosseisuga leibkondade tarbimiskulutuste struktuuri ning suurust kõrvutatuna sissetulekute tasemega. Neljandas alapeatükis viiakse läbi regressioonanalüüs kontrollimaks tarbimiskulutuste seost leibkonna suuruse, struktuuri ja sissetulekuga. Kahjuks pole andmete kättesaadavuse tõttu võimalik kõigis analüüsietappides kasutada sama perioodi andmeid. Seetõttu on üldiseks vaadeldavaks perioodiks aastad 2000–2011, kuid eri etapid käsitlevad seda osaliselt. Kuna vaadeldava perioodi keskpaik ning lõpp on tihedalt seotud hiljutise majanduskriisiga, siis on oluline seda ka muutuste analüüsis arvesse võtta.

Analüüsis kasutatakse Eesti Statistikaameti andmeid. Peamine teave pärineb Eesti sotsiaaluuringust (ESU) ning leibkonna eelarve uuringust (LEU). Sotsiaaluuringut korraldab Statistikaamet alates 2004. aastast, kusjuures 2002–2003 toimusid katseuuringud (Sissetulek 2013). Leibkonna eelarve uuringut on läbi viidud alates 1996. aastast (Leibkonnad 2013). Aja jooksul on muutunud nimetatud uuringute kogutavad/esitatavad andmed. Selle kõige tulemusena osutus käesoleva bakalaureusetöö empiirilise osa koostamine mõnevõrra keerukamaks, kui esialgu arvata võis.

Leibkondade tarbimiskulutuste analüüsimiseks kasutatakse LEU andmeid ajavahemikus 2000–2011. Kuna aga aastatel 2008 ja 2009 LEU-d ei korraldatud, siis puuduvad kahjuks seda perioodi iseloomustavad andmed leibkonna kulutuste kohta. Samuti on nimetatud andmete esitusviis veidi erinev enne 2008. ning pärast 2009. aastat. Nimelt, kui varasem informatsioon annab teavet leibkonnaliikme kulutuste kohta ühes kuus, siis hilisemad andmed kajastavad aastaseid väljaminekuid. Andmete ühtlustamiseks teisendab töö autor aastased kulutused kuisteks jagamise teel.

Kuna käesolev analüüs keskendub tarbimiskulutustele erineva koosseisuga leibkondades, siis on oluline, et teave kulutuste kohta oleks kättesaadav leibkonnatüüpide lõikes. Eesti Statistikaamet vastavaid andmeid ka pakub, kuid taas pole enne 2008. ja pärast 2009. aastat kogutud andmete esitusviis üks-ühele sama: erinevused esinevad leibkondade liigituses. Täpsemalt öeldes, hilisema perioodi andmetes on ühest ning kahest täiskasvanust koosnevad leibkonnad jagatud veel omakorda kaheks. Eristatakse leibkonna tüüpe nagu üksik alla 65-aastane, üksik 65-aastane ja vanem, lasteta paar, milles vähemalt üks alla 65-aastane ning lasteta üle 64-aastane paar, samal ajal kui varem oli nende nelja tüübi asemel kasutusel kaks leibkonnatüüpi. Andmete ühtlustamiseks viiakse 2010. ja 2011. aasta andmed nimetatud leibkonnatüüpide osas kokku. Selle tarbeks kasutab käesoleva töö autor lisaks leibkondade üldandmeid. Kuna on teada iga leibkonnatüübi osatähtsus kõikidest leibkondadest, siis on võimalik leida kaalutud keskmine kulutuste suurus ühest ning kahest täiskasvanust koosnevas leibkonnas 2010. ja 2011. aastal.

Käesolevas bakalaureusetöös ei kasutata kõiki Eesti Statistikaameti poolt välja toodud leibkonnatüüpe, vaid valitakse välja neist kuus sobivaimat. Kui varasematest andmetest jäetakse välja vaid muu leibkond, siis hilisemast perioodist tuleb välja jätta üsna mitu leibkonnatüüpi, kuna liigitus on niivõrd detailne. Teoreetilises osas toodi välja mitmeid leibkondade liigitamise võimalusi, milles eristati ka täiskasvanute abielulist staatust, vanuseline jaotus oli üksikasjalikum ning laste määratlemisel kasutati erinevaid vanusepiire. Eesti Statistikaamet peab lapseks alla 18-aastast ehk alaealist liiget ning täiskasvanud jaotatakse üle ja alla 65-aastasteks, kuid käesolevas töös viimaseid ei eristata. Autor kodeerib leibkondade nimetused, et hõlbustada töös esitatud jooniste lugemist. Lühendid „Tä“ ning „La“ tähistavad vastavalt täiskasvanut ning last, numbrid

1–3 nende arvu leibkonnas. Järgnevalt on esitatud käesolevasse analüüsi kaasatud leibkonnatüübid (vt. selgitusi Lisas 1) ning neile omistatud koodid:

- üks täiskasvanu, (1Tä);
- lasteta paar, (2Tä);
- täiskasvanu ja laps(ed), (1Tä_La);
- ühe lapsega paar, (2Tä_1La);
- kahe lapsega paar, (2Tä_2La);
- vähemalt kolme lapsega paar, (2Tä_3+La).

Leibkondade liigitusest veelgi mitmekesisem on kulutuste jaotus. Kõige üldisemalt jaotatakse kulutused tarbimiskuludeks ja muuks kuluks (Mõisted 2013), millest käesolev töö käsitleb tarbimiskulusid ning muu kulu on jääb lihtsalt kogukulu üheks osaks. Töö mahtu arvesse võttes jätab autor analüüsist välja ka erinevate tarbimiskulude alajaotused. Väljaminekud mitmesugustele kaupadele ja teenustele jäävad välja, kuna siin pole võimalik täpsemalt eristada, millele ja kui suures mahus kulutatakse. Autor sooviks küll analüüsi kaasata kulutused haridusele, kuna varasemate empiiriliste uuringute tulemused osutavad haridusele tehtavate väljaminekute erinevustele leibkonnatüübiti. Kahjuks on andmed selles osas puudulikud nii erinevate leibkonnatüüpide kui aastate lõikes. Seega käsitletakse antud juhul järgnevat kümmet tarbimiskulutuste liiki, mille kohta on selgitused toodud Lisas 2:

- toit ja alkoholita joogid;
- alkohoolsed joogid ja tubakas;
- rõivad ja jalatsid;
- eluase;
- majapidamiskulud;
- tervishoid;
- transport;
- sideteenused;
- vaba aeg;
- hotellid, kohvikud, restoranid.

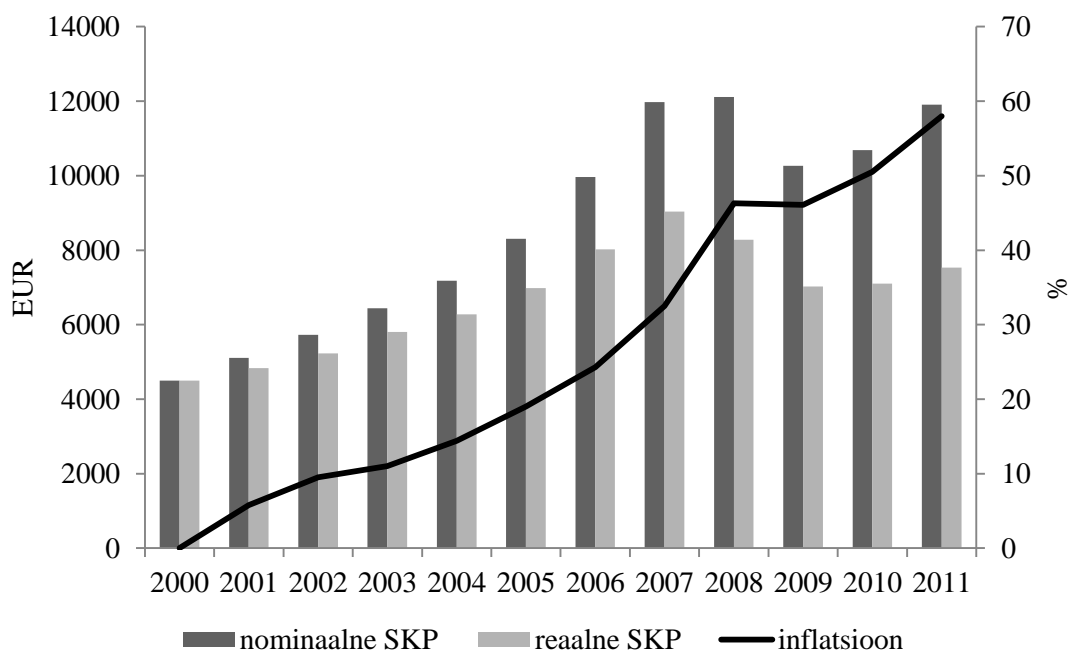
Eespool mainiti et, analüüsi kaasatakse ka leibkondade sissetulekute tase. Kuni aastani 2007 on võimalik kätte saada leibkondade netosissetulekud ühe liikme kohta kuus, edaspidi jagatakse informatsiooni vaid aastase ekvivalentnetosissetuleku kohta. Töö autor on aga seisukohal, et netosissetulek annab leibkonnaliikme kulutuste kõrval märksa adekvaatsemat infot, kui ekvivalentnetosissetulek. Seetõttu leitakse analüüsi tarbeks aastate 2010–2011 netosissetulekud ESU mikroandmete põhjal.

Mikroandmeid kasutatakse ka regressioonanalüüsi läbiviimiseks. Vastavad andmefailid on avalikud vaid aastate 2010 ja 2011 kohta. Leibkondade koosseisu ning kulutusi uuritakse LEU, sissetulekuid ja leibkonna koosseisu aga ESU raames. Seetõttu peab autor otstarbekaks kasutada 2011. aasta LEU andmeid, et selgitada välja eriliiki tarbimiskulutuste seos leibkonna suuruse ning struktuuriga. Regressioonanalüüs viiakse läbi kümne erineva lineaarse võrrandiga, milles sõltuvateks muutujateks eespool loeteluna välja toodud leibkonnaliikme tarbimiskulude suurus kaubagruppide lõikes eurodes. Sõltumatute muutujatena kasutatakse peamiselt leibkonna koosseisu iseloomustavaid tunnuseid nagu leibkonna suurus, laste arv, vanurite arv ning erinevaid leibkonnatüüpe kirjeldavad muutujad. Autor sooviks analüüsi kaasata ka leibkondade sissetulekute mõju, kuid seda pole LEU andmetest võimalik kätte saada. Sellest tulenevalt vaadeldakse sissetulekute asemel kogukulu suurust, mis on tihedalt seotud kogutuluga.

Kogu analüüsi tulemusena selgitatakse välja perioodil 2003–2011 toimunud muutused eri tüüpi leibkondade kulutuste struktuuris ning suuruses, võttes arvesse hiljutise majanduskriisi mõju. Sissetulekute taseme kaasamine on abiks leibkonna elukvaliteedi ning majandusliku olukorra hindamisel. On oluline välja selgitada, kuidas erineva koosseisuga leibkonnad majandusliku olukorra muutudes hakkama saavad ning oma tarbimiskäitumist vastavalt sellele muudavad.

2.2. Leibkonna kulutuste ja sissetulekute seos üldise majandusliku olukorraga aastatel 2000–2011

Leibkondade tarbimisvõimalused on olulisel määral seotud riigi üldise majandusliku olukorraga. Teoreetilises osas selgitati majanduse tsüklilist iseloomu ning selle seost leibkonna sissetulekutega. Joonisel 1 on näha, et ajaperiood 2000–2011 toob välja tsükli kõik osad kasvust kasvuni. Majanduse tsüklilisuse iseloomustamiseks sobib hästi SKP *per capita*. Reaalse heaolu muutuse hindamiseks on joonisel 1 kujutatud nii nominaalne kui reaalne SKP (baasaasta 2000). Kuni 2008. aasta lõpuni Eesti riigi majandus elavnes jõudsalt, kuid seejärel kasv aeglustus, muutudes languseks. Aastaks 2009 oli SKP langenud paari aasta tagusele tasemele. Sarnased muutused toimuvad nii nominaalse kui reaalse näitajaga, kuid vaadates nende kahe vahet, võib öelda, et heaolu tase on pidevas languses. Vaid kogutoodangu põhjal öeldes ei kestnud majanduslanguse periood aga kuigi kaua. Juba 2010. aastal on näha esimesi märke elavnemisest ning 2011. aastal on nominaalne sisemajanduse koguprodukt peaaegu samal tasemel, mis 2007. aastal. Samal ajal on reaalse SKP kasv olnud märksa aeglasem.

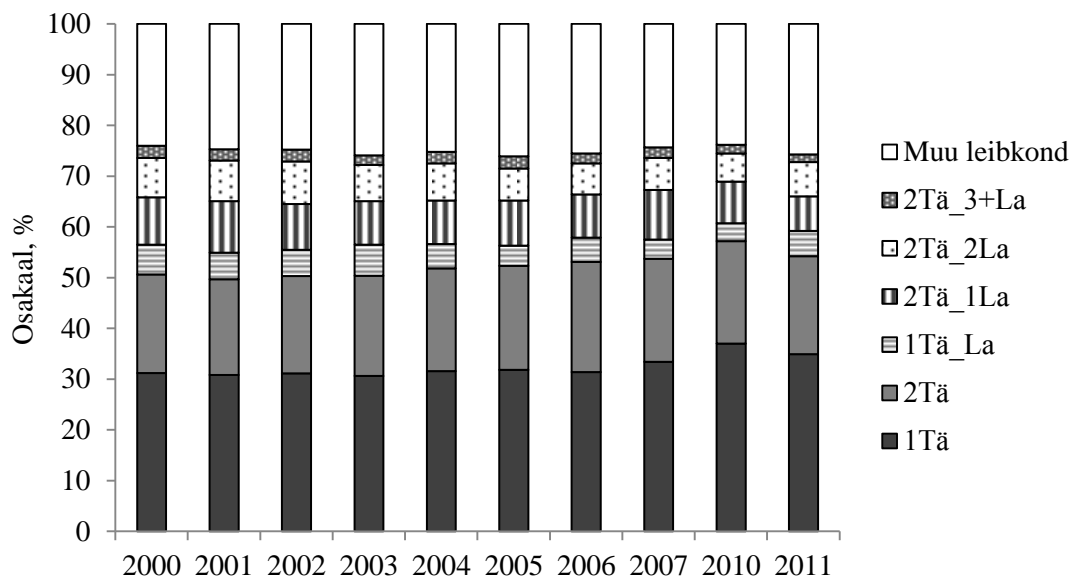
Joonis 1. Eesti nominaalne ja reaalne SKP *per capita* ning inflatsioonimäär (THI), baasaasta 2000 (autori koostatud Statistikaameti andmete põhjal).

Leibkondade tarbimisvõimalustele avaldab otsest mõju ka hüviste hinnatase. Traditsioonilisest majapidamisteooriast on teada, et hindade tõustes ja sissetulekute samaks jäädes või vähenedes saab hüviseid osta vähem või peab valima odavamad asenduskaubad. Samuti on selge, et inflatsioon avaldab rohkem mõju keskmisest madalama jõukuse tasemega leibkondadele ning seda eriti siis, kui tõusevad esmatarbekaupade hinnad. Hüviste hinnatase on aga seotud majanduse tsüklilise iseloomuga. Seega on joonisele 1 lisatud ka tarbijahinnaindeksi (THI) muutus võrreldes aastaga 2000. Tuleb tõdeda, et hinnatase pidevalt tõuseb ning seda eriti järsult aastatel 2007 ja 2008, mis on majandusarengu ning elavnemise loomulik osa. Seoses majandussurutisega alates 2009. aastast on hinnatõus peatunud, kuid hakkab aasta pärast taas kasvama. Seega võib öelda, et nominaalse SKP kasv on tingitud kõrge inflatsioonitasemest ning tegelik heaolu kasv jääb märksa tagasihoidlikumaks.

Leibkondi on Eestis 600 000 ringis ning aastaid on keskmiseks leibkonna suuruseks olnud 2,3 liiget (Leibkonnad 2013). Ka jooniselt 2 on näha, et enamuse leibkonnatüüpide koosseisud pole alates 2000. aastast olulisel määral muutunud. Märkimist väärib vaid lasteta leibkondade osakaalu kasv, seda tänu üheliikmeliste leibkondade osa suurenemisele. Viimase põhjuseks võib pidada inimeste aina individualistlikumaks ja iseseisvamaks muutumist ning ka tõsiasja, et laste saamine lükatakse üha hilisemasse vanusesse. Sellest tulenevalt jäävad leibkonnad aina väiksemaks ning üha harvem elatakse mitme põlvkonnaga koos. Vaadeldav diagramm kujutab käesolevas töös analüüsitud leibkondade osatähtsusi kogu leibkondade arvust ning osatähtsuste muutumist alates aastast 2000.

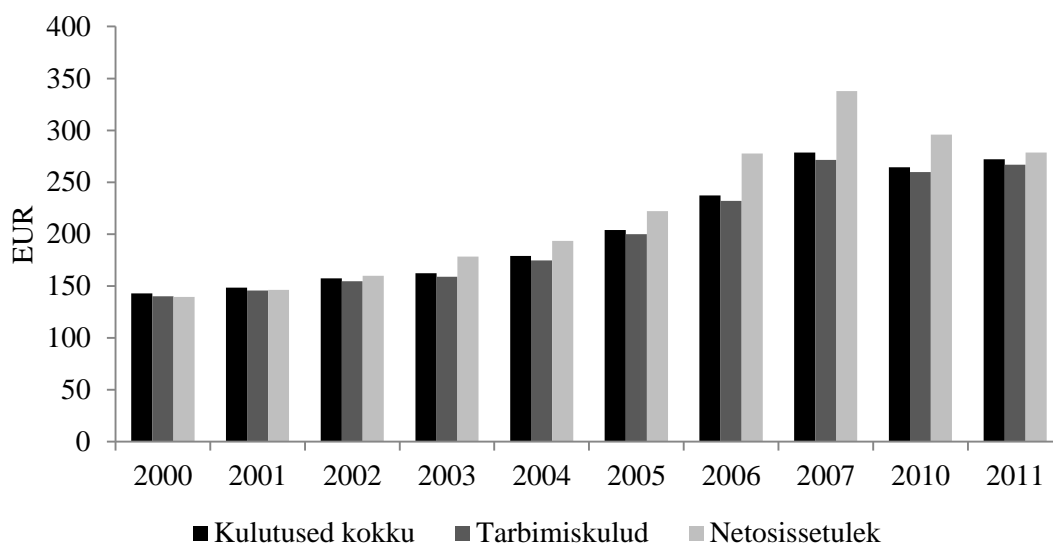
Joonisel 2 on näha, et tervelt kolmandiku kõigist leibkondadest moodustavad üksinda majandavad täiskasvanud, seejuures näidates aastatel 2007 ja 2010 tõusutrendi. Teise suurema grupi, ühe viiendiku moodustavad lasteta paarid ehk kaks koos elavat täiskasvanut. Joonisel on võimalik eristada lasteta (ühtlane värv) ning lastega (muster) leibkondade osatähtsusi, seejuures on näha, et lasteta leibkondi on kokku ca poole rohkem, kui lastega leibkondi. Tuleb tõdeda, et kuni 2007. aastani lasteta leibkondade osakaal suurenes pidevalt, kuid vähehaaval. Mõistagi muutus lastega leibkondade osatähtsus vastupidises suunas. Lastega leibkondadest on kõige enam ühe lapsega ning kõige vähem kolme ja enama lapsega paare. Üldiselt võib öelda, et vaatluse all oleva

võrdlemisi lühikese ajaperioodi jooksul hüppelisi muutusi leibkondade struktuuris ei toimunud, kuid siiski on selgelt näha trendi liikumise suund.

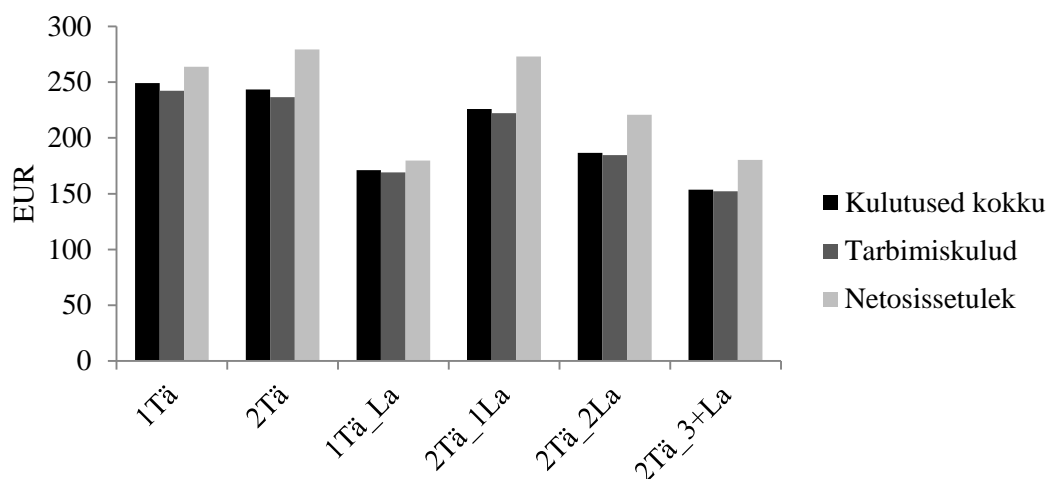
Joonis 2. Erineva koosseisuga leibkondade osatähtsused aastatel 2000–2007 ja 2010–2011 (autori koostatud Statistikaameti andmete põhjal).

Leibkondade kogukulutustest moodustavad valdava osa ehk ca 98% tarbimiskulud nagu on näha ka jooniselt 3. Mainitud joonis kujutab ühelt poolt kõigi leibkondade keskmist kulutuste suurust ning teiselt poolt leibkonna netosissetulekut ühe liikme kohta kuus. Jooniselt ilmneb, et leibkondade kulutused on suurenenud kuni aastani 2007, edaspidi on kasv peatunud ning väljaminekute suurus veidi vähenenud. Leibkonna kulutuste kasvu soodustab majanduse elavnemisega kaasnev sissetulekute suurenemine, teiselt poolt ka üldine hinnataseme tõus. Tarbijahinnaindeksi muutusi kajastab joonis 1 (vt. lk 34). Kuna juba 2008. aasta lõpus ilmsid selged märgid peagi saabuvale majandussurutisele, siis on selge, miks 2010. ja 2011. aasta kulutuste ning sissetulekute tase on madalam. 2011. aastaks on näha väikest kulutuste kasvu, mis võib olla tingitud hinnatõusust, kuid sissetulekud on endiselt madalamal tasemel, kui eelneval aastal. Samas jooniselt 1 oli näha, et reaalne SKP oli juba veidi kasvanud. Samuti saab antud joonise põhjal öelda, leibkondade säästmisvõimalused on seoses majanduse elavnemisega aasta-aastalt kasvanud ning kriisi mõjuga aastateks 2010 ja 2011 taas vähenenud. Säästmisvõimalused tagavad kindlustunde tulevikus, seda nii ootamatute olukordade tarbeks kui näiteks kestvuskaupade soetamiseks.

Joonis 3. Leibkondade keskmised kuu kulutused ja netosissetulekud leibkonnaliikme kohta aastatel 2000–2007 ja 2010–2011 (autori koostatud Statistikaameti andmete põhjal).

Järgnevalt (vt. joonis 4) on leitud vaatluse all olevate aastate keskmised eri tüüpi leibkondade kulutustest ja sissetulekutest, et näidata leibkonna koosseisu seost kulutuste ja sissetulekute tasemega. Jooniselt on näha, et nii kulutuste kui sissetulekute tase sõltub oluliselt leibkonnaliikmete arvust ning leibkonna struktuurist. Kõrgeimad netosissetulekud liikme kohta on leibkondades, kus on mitu täiskasvanut ning madalaimad seal, kus rohkem lapsi või ainult üks täiskasvanu lapse või lastega. Tulemus on vägagi loogiline, kuna kogusissetulek on jagatud liikmete arvuga ning mida enam on leibkonnas lapsi, seda vähem on töötavaid liikmeid ühe lapse kohta. Kulutuste osas on näha, et nende jaotus on sarnane sissetulekute omale. Mida enam lapsi leibkonnas on, seda väiksemad on võimalused tarbimiseks ning tuleb ka arvestada, et täiskasvanute tarbimismaht on tõenäoliselt suurem, kui lastel ja teatud huviste tarbimisel tekib mastaabisääst. Kuna suuremad leibkonnad peavad arvestama väiksema eelarvega, siis ollakse sunnitud elama kokkuhoidlikumalt. Leibkondades, kus liikme sissetulekud suuremad, võib aga tekkida olukord, kus ei üritatagi säästlikumalt elada, kuna selleks pole otsest vajadust. Samuti võib öelda, et säästmisvõimalused on suurimad just leibkondades, kus on potentsiaalseid leivateenijaid rohkem ning lapsi vähem.

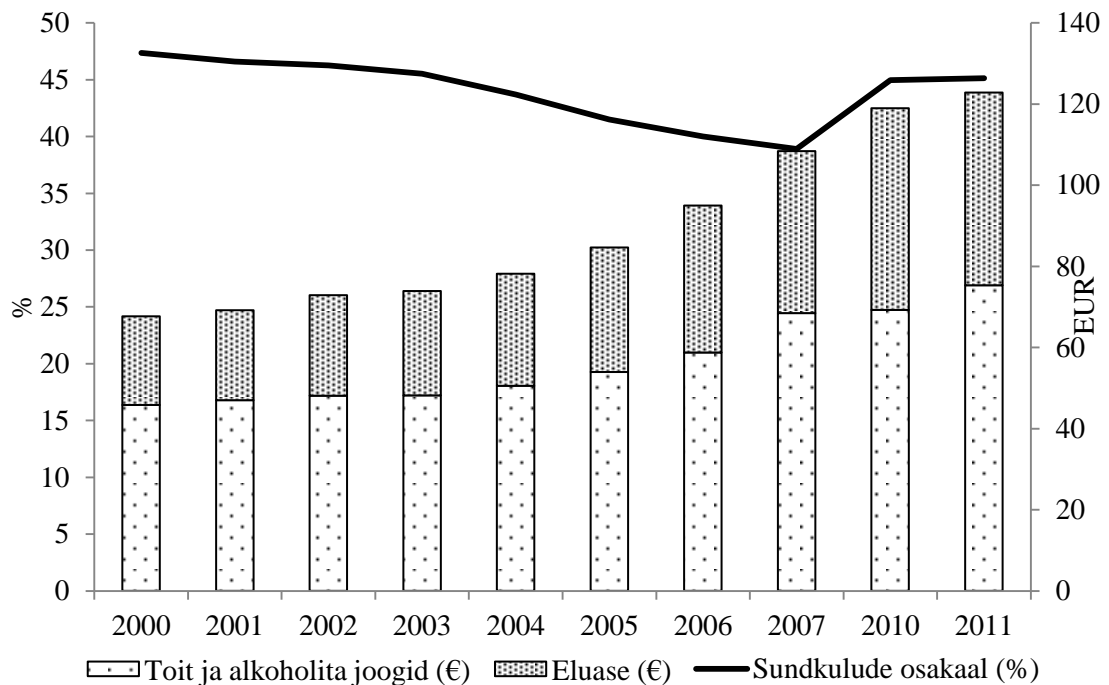

Joonis 4. Eri tüüpi leibkondade kuu kulutused ja netosissetulekud ühe liikme kohta kuus, aastate 2000–2007 ja 2010–2011 keskmine (autori koostatud Statistikaameti andmete põhjal).

Joonis 5 näitab kokkuvõtlikult leibkondade sundkulutuste suurust eurodes ning osakaalu kogukulutustest aastate 2000–2011 jooksul. Kulutuste struktuuri analüüsimisel pööratakse tähelepanu just sundkulutuste osakaalule, kuna see näitab kõige paremini leibkonna elukvaliteeti – mida kõrgem see on, seda kehvemal elujärjel ollakse (Leibkonnad 2013). Sundkulugruppideks on toit ning eluase. Nagu juba nimetus ütleb, neid hüviseid ollakse sunnitud tarbima, et üldse elada. Joonisel kujutatud joon näitab sundkulutuste osakaalu kogukulust protsentides ning tulbad sundkulutuste suurust eurodes nii toidu kui eluaseme osas eraldi.

Nagu näha jooniselt 5, moodustavad läbi aastate suurima (39–47%) leibkonna kogukulutustest väljaminekud nõ sundhüvistele. Ilmneb, et sundkulude osakaal on kuni 2007. aastani langenud. See on märk elanike elukvaliteedi paranemisest, kuna leibkondadel jäi muude kulutuste tegemiseks rohkem raha ja võimalusi. Alates 2010. aastast on sundkulutuste osakaal taas suurenenud. Paralleelselt sundkulutuste osakaalule on näha nende tegelik suurus eurodes, mis on pidevalt kasvanud aastast aastasse. Kusjuures väljaminekud eluasemele on kasvanud kiiremini, kui väljaminekud toidule. Väga üldistava järeldusena saab öelda, et hoolimata sundkulude pidevast suurenemisest on nende osa kogukuludest langemas, kui kriis välja jätta. Seega tuleb tunnistada, et elanike elujärg järk-järgult paraneb, kuigi peab tõdema, et kulutuste suurus kasvab

kiiremini ja stabiilsemalt, kui nende osakaal väheneb. Kulutuste suuruse kasvu põhjustab loomulikult ka hinnataseme tõus.

Joonis 5. Leibkondade sundkulutuste suurus eurodes (parem telg) ning osakaal kogukulust (vasak telg) aastatel 2000–2007 ja 2010–2011 (autori koostatud Statistikaameti andmete põhjal).

Kokkuvõtvalt võib öelda, et leibkondade tarbimisvõimalused on seotud sissetulekutega, mis omakorda on tugevalt mõjutatud riigi üldisest majanduslikust olukorrast ning selle tsüklilisusest. Kahjuks pole küll kasutatavate andmete põhjal võimalik näha, missugune oli leibkondade elujärg aastatel 2008 ning 2009, mil kriis algas, kuid on selgelt näha, et kuni 2008. aastani olukord aina paranes ning kuni 2011. aastani on leibkondade näitajad veel langusses. Kasvu on näha vaid kulutuste osas, kuna hinnad hakkasid taastõusma enne, kui sissetulekud seda teha jõudsid. Ilmnes, et mitte ainult majanduslikud näitajad ei mõjuta leibkondade tarbimisvõimalusi, vaid ka leibkonna enda suurus ning struktuur.

2.3. Tarbimiskulutuste struktuur erineva koosseisuga leibkondades aastatel 2003–2011

Kui eelmises alapeatükis analüüsiti koondnäitajaid nii majanduse üldise olukorra kui leibkondade kulutuste ning sissetulekute kohta, siis käesolev alapunkt käsitleb eri tüüpi leibkondi eraldi. Peatükis 2.2 leiti kinnitust üldtuntud tõele, et sissetulekute tase on seotud leibkonna kulutuste suurusega. Edaspidi vaadeldakse, kuidas muutub leibkonna kulutuste struktuur ning selle muutumine on seotud sissetulekute muutumisega. Samuti vaadeldakse, kuidas sõltub kulutuste struktuur leibkonnatüübist. Kuna üheks oluliseks leibkonna elukvaliteedi näitajaks on sundkulutuste osakaal kogukulust, siis ka käesolevas alapeatükis võetakse sundkulud vaatluse alla. Sedapuhku käsitletakse kõiki kuut leibkonnatüüpi eraldi, et analüüsida, kuidas leibkonna koosseis avaldab mõju kulutuste struktuurile ning suurusele. Analüüsi kaasatakse aastad 2003–2007 ning 2010 ja 2011, et ennekõike näidata, kuidas hiljutine majanduskriis leibkondade tarbimisele mõju on avaldanud.

Leibkonna kulutuste struktuuri iseloomustavad erinevatele hüvistele tehtavate kulutuste osakaalud kogukuludest. Käesolevasse analüüsi on kaasatud kümme erinevat kulugruppi, millest lähemalt räägiti empiirilise osa esimeses alapeatükis. Järgnevalt leitakse korrelatsioonid kulugruppide osakaalude ning leibkonna netosissetuleku vahel (vt. tabel 1). Tegevuse eesmärgiks on välja selgitada, kas ja kui tugev statistiline seos on sissetulekute taseme ja erinevate hüviste tarbimise vahel ning kas seosed varieeruvad leibkonnatüübiti.

Analüüsides erinevate kulugruppide osakaalude ning netosissetuleku vahelisi seoseid, selgus, et leidub neli kulugruppi, mille puhul on seos valdavalt tugev ($r > 0,7$) ning statistiliselt oluline vähemalt nivool 0,05 ning seda kõikide leibkonnatüüpide korral. Nendeks on toit ja alkoholivabad joogid (edaspidi toit), tervishoid, transport ning sideteenused. Kõige tugevam seos on sissetulekutel toidukulutuste osakaaluga. Kuna seos on vastassuunaline, siis saab öelda, et sissetulekute kasvades jääb toidukulutuste osa kogukulust aina väiksemaks. Tugeva seose olemasolu ning selle suund on igati loogiline, kuna tegemist on sundkuluga ning leibkonna elukvaliteet tõuseb, kui muudeks hüvisteks jääb rohkem ressursse.

Tabel 1. Kulugruppide osakaalude ja leibkonna netosissetuleku vaheline korrelatsioon

Kulugrupp	Netosissetulek leibkonnatüüpide kaupa					
	1Tä	2Tä	1Tä_La	2Tä_1La	2Tä_2La	2Tä_3+La
Toit ja alkoholita joogid	-0,9***	-0,9***	-0,9***	-0,9***	-0,9***	-0,9***
Alkohol ja tubakas	-0,3	0,0	-0,4	-0,5*	-0,8***	-0,5*
Rõivad ja jalanõud	-0,1	-0,6**	0,2	-0,5**	-0,7***	-0,3
Eluase	-0,5*	-0,6**	-0,1	-0,4	-0,2	0,1
Majapidamiskulud	0,8***	0,5*	-0,3	0,4	-0,2	0,1
Tervishoid	0,8***	0,8***	0,9***	0,8***	0,6**	0,7***
Transport	0,7***	0,9***	0,8***	0,6**	0,9***	0,7***
Sideteenused	0,8***	0,8***	0,7***	0,8***	0,7***	0,7***
Vaba aeg	0,7***	0,8***	0,9***	0,8***	0,8***	0,4
Hotellid, kohvikud	0,2	0,5*	-0,4	-0,3	0,8***	-0,2

Selgitused: ***- olulisuse nivoo 0,01, **- olulisuse nivoo 0,05, *- olulisuse nivoo 0,1. Leitud on Spearmani korrelatsioonikordajad (r). Valimis on aastad 1996–2007 ja 2010–2011 (N=14).

Allikas: (Eesti Statistikaameti LEU ja ESU andmed); autori arvutused.

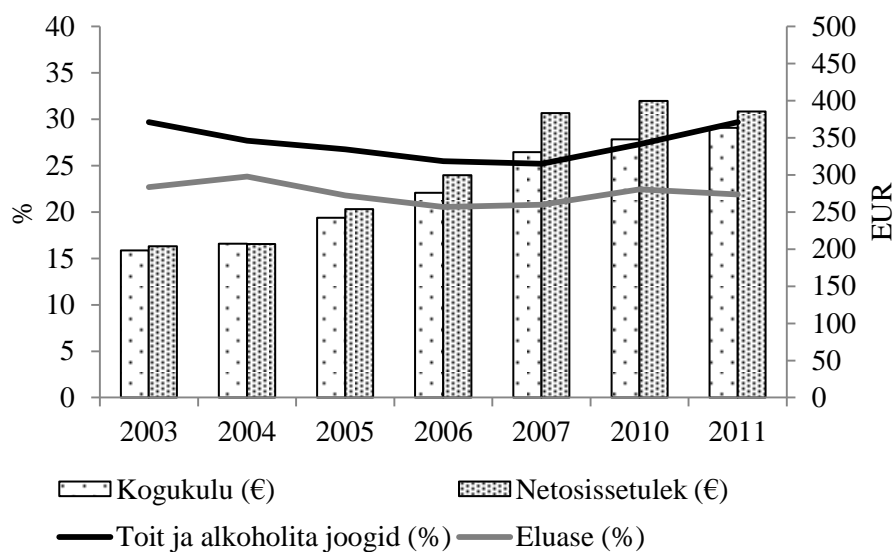
Tervishoiu, transpordi ning sideteenuste puhul on seos sissetulekutega samasuunaline. Seega sissetulekute kasvuga kaasneb nendele hüvistele kulutatava osa suurenemine. Tulemus on kooskõlas toidukulu osa muutusega, kuna sissetulekute suurenedes tekivad võimalused tarbida rohkem muid kaupu ja teenuseid. Tugev, statistiliselt oluline nivool 0,01 ning samasuunaline seos on ka sissetulekute ning vabale ajale tehtavate väljaminekute osakaalu vahel, kuid antud juhul pole seos statistiliselt oluline kolme ja enama lapsega paari puhul. Ülejäänud viie kulugrupi puhul on näha erinevusi korrelatsiooni tugevuse ja statistilise olulisuse osas ning samuti leibkonnatüüpide lõikes.

Selgub, et sissetulekud pole seotud mitte ainult leibkonna kulutuste suurusega, vaid ka struktuuriga. Kindlasti pole aga ainult sissetulekud kulutuste struktuuri puhul oluliseks mõjuriks ning on selge, et eri tüüpi leibkondades on tarbimismustrid erinevad just

leibkonna suurusest ning struktuurist tulenevalt. Ühelt poolt tekib leibkonna suurenedes mastaabisääst ja sellest tulenevalt teatud hüviste osas kulu liikme kohta langeb. Teisalt on inimestel erinevad vajadused ja soovid, näiteks seoses vanuseliste eripäradega. Varasemates uuringutes on eristatud just lastele ja täiskasvanutele mõeldud hüviseid. Käesolevas analüüsis kasutatavad andmed neid hüviseid küll otseselt ei erista, kuid on selge, et lastega leibkondade kulutuste struktuur ei saa olla päris sama, mis lasteta leibkondades.

Järgnevalt analüüsitakse, kuidas aastate 2003–2011 jooksul eri tüüpi leibkondade kulutuste struktuur on muutunud. Esiolgu eristatakse sundkulutuste osakaalu kogukulust, et eelkõige näidata elukvaliteedi muutust ning võimalusi muude hüviste tarbimiseks. Joonistel 6–11 on toidule ning eluasemele tehtavate väljaminekute osakaalud kujutatud eraldi joontena. Lisaks sundkulu osakaalule tuuakse võrdlusena välja kogukulu ning netosissetuleku suurus eurodes. Ükshaaval analüüsitakse kõiki kuut leibkonnatüüpi alustades ühest täiskasvanust koosnevast leibkonnast.

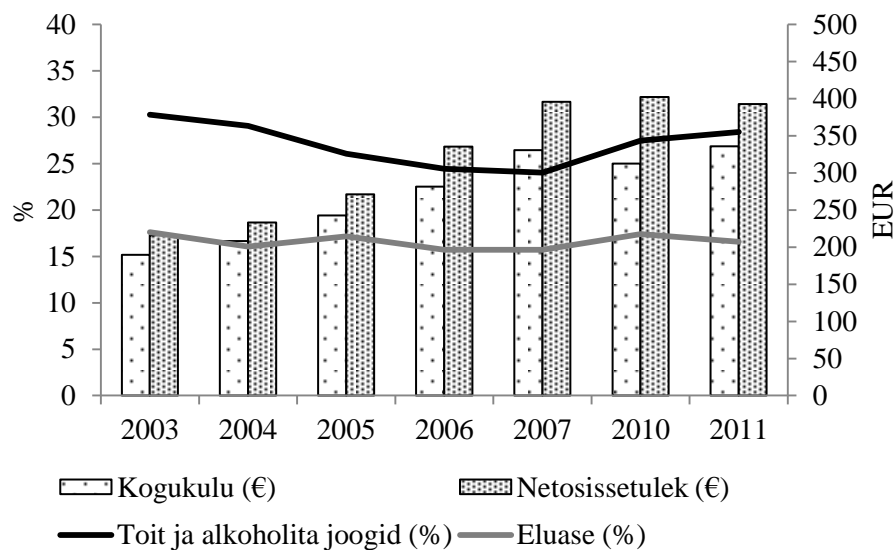
Jooniselt 6 on näha, et üheliikmelise leibkonna kogukulust moodustavad ca poole sundkulutused, millest suurem osa kujuneb toidule tehtavatest väljaminekutest. Ilmneb, et üleüldise majandusliku olukorra paranemisega kümnendi keskpaigas kaasneb sundkulutuste osakaalu vähenemine, mis viitab ka leibkonna elujärje paranemisele. Kusjuures vähenemine on toimunud nii toidu kui eluaseme osas. Seega võib öelda, et leibkonnal oli võimalus tarbida rohkem muid hüviseid. Tabelist 1 ilmnes, et sissetulekute suurenemisega kaasneb transpordile, sideteenustele, tervishoiule, vabale ajale ning ka majapidamisele tehtavate väljaminekute osakaal. Elukvaliteedi paranemisele osutab ka tõsiasi, et alates 2006. aastast on suuremad võimalused säästmiseks, kuna sissetulekute ning kogukulutuste vahe aina kasvab. 2010. ja 2011. aastaks on aga sundkulude osakaal taas tõusnud ning seda just toidukulu osakaalu arvelt. Samuti on vähenenud sissetulekud, samal ajal kui kulutuste tase pole madalamaks muutunud. Viimast võib põhjendada hinnataseme tõusuga (vt. joonis 1 lk 34). Seega võib öelda, et kriis avaldas mõju üheliikmelise leibkonna tarbimis- ning ka säästmisvõimalustele.

Joonis 6. Ühest täiskasvanust koosneva leibkonna sundkulutuste osakaal kogukulust, kogukulud ning netosissetulek liikme kohta kuus aastatel 2003–2007 ja 2010–2011 (autori koostatud Statistikaameti andmete põhjal).

Võib eeldada, et ühest täiskasvanust koosneva leibkonna majanduslik olukord ning tarbimiskäitumine on pigem sarnane kahest täiskasvanust koosneva leibkonna näitajatega, kui leibkonnaga, kus kasvavad lapsed. Kuid juba kahest täiskasvanust koosnevas leibkonnas peab arvestama üksteise huvidega. On olemas ühiskasutatavad hüvised, mille soetamisel ja tarbimisel ei saa jääda lõpuni egoistlikuks. Leibkonna definitsioonist tulenevalt on leibkonnaliikmete vahel sageli emotsionaalsed sidemed, mis panevad inimesi üksteisest ning nende vajadustest hoolima. Olulist rolli mängib ka sissetulekute jaotus mitmeliikmelises leibkonnas, kuna sellest võib tuleneda otsustusõiguse kujunemine. Järgnev joonis 7 iseloomustab kahest täiskasvanust koosneva leibkonna majanduslikku olukorda.

Kaheliikmelise leibkonna sundkulu moodustab veidi alla poole kogukulust. Kui toidukulu osakaal on endiselt 30% ringis, siis eluasemele tehtavate väljaminekute osa on väiksem, kui üheliikmelise leibkonna puhul. Kuna kõik analüüsitud andmed on leitud ühe leibkonnaliikme kohta, siis eluasemekulutuste osakaalu eripära põhjus peitub asjaolus, et need väljaminekud on jaotatavad ning pigem vähenevad liikme kohta leibkonna suurenedes, st tekib mastaabisääst.

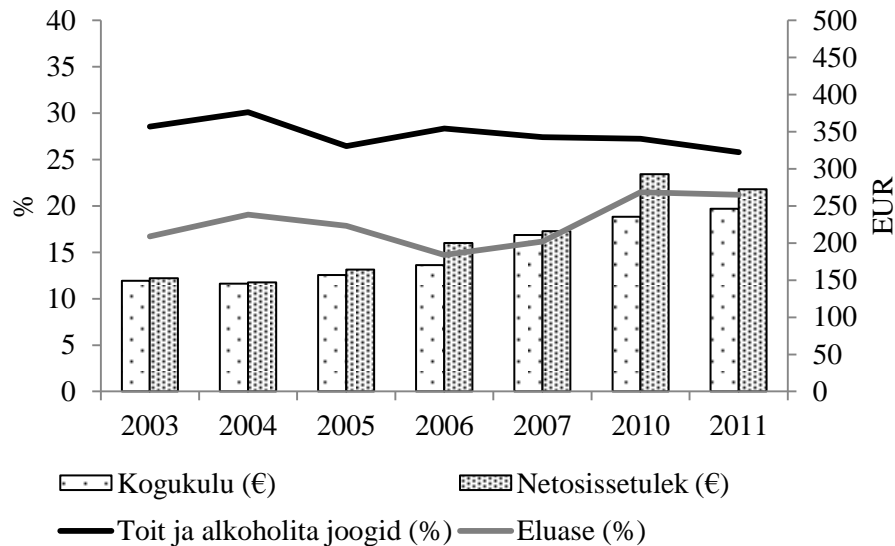

Joonis 7. Kahest täiskasvanust koosneva leibkonna sundkulutuste osakaal kogukulust, kogukulud ning netosissetulek liikme kohta kuus aastatel 2003–2007 ja 2010–2011 (autori koostatud Statistikaameti andmete põhjal).

Kuna sundkulu osakaal on kahest täiskasvanust koosnevas leibkonnas üheliikmelise leibkonna näitajast väiksem, siis on seal veidi rohkem võimalusi muude huviste tarbimiseks. Samuti on näha, et ka säästmisvõimalused on suuremad, kui üheliikmelisel leibkonnal. Vaadates sundkulu osakaalu, võib öelda, et majandussurutis on kaheliikmelise leibkonna elukvaliteeti mõjutanud sarnaselt üheliikmelise leibkonnaga. Olulisi erinevusi ei esine ka sissetulekute ja kogukulu suuruse juures. Kuna nii ühe- kui kaheliikmelises leibkonnas on potentsiaalseid rahateenijaid sama palju, kui tarbijaid, siis tarbimisvõimalused on mõlemas leibkonnas sarnased. Kahe täiskasvanu leibkonna seab soodsamasse olukorda tõsisasi, et teatud huviste soetamise osas tekib mastaabisääst ning seega on ka säästmisvõimalused suuremad. Samuti kinnitavad varasemad empiirilised uuringud, et leibkonnaliikme tarbimisvõimalused on pigem suuremad (abielus) paaridel, kui vallalisel üksi elaval inimesel.

Järgnevalt kaasatakse analüüsi eri tüüpi lastega leibkonnad, kus peab arvestama ka laste vajaduste ja soovidega. Teoorias käsitletakse lapsi nii otsustusvõimetute objektide kui täieõiguslike kaasotsustajatena. Tegelikkus jääb ilmselt kahe äärmuse vahele sõltuvalt laste vanusest ja konkreetse leibkonna iseloomust. Esmalt analüüsitakse käesolevas töös üksikvanemaga leibkondi, kus on lapsi üks või rohkem (vt. joonis 8). Võrreldes eelmise kahe leibkonnaga, on pilt muutunud märgatavalt erinevaks, kuna sissetulekute ning ka

kogukulu tase liikme kohta on tunduvalt madalam. Ainult täiskasvanutest koosnevates leibkondades on potentsiaalseid töötajaid ning rahateenijaid sama palju kui tarbijaid. Antud juhul on leibkonnas tarbijaid vähemalt poole võrra rohkem, mis muudab majandusliku olukorra keerukamaks.

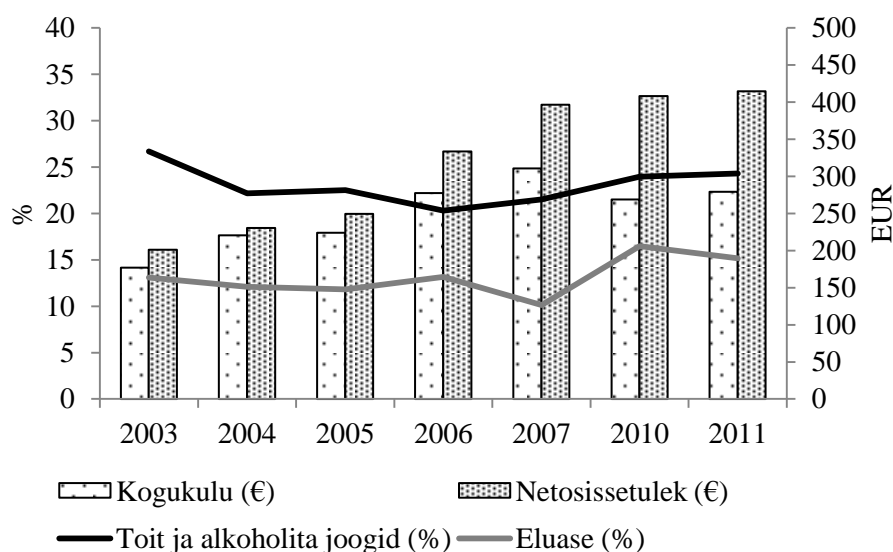

Joonis 8. Üksikvanemaga leibkonna sundkulutuste osakaal kogukulust, kogukulud ning netosissetulek liikme kohta kuus aastatel 2003–2007 ja 2010–2011 (autori koostatud Statistikaameti andmete põhjal).

Pöörates tähelepanu vaid sundkulu osakaalule joonisel 8, ei saa öelda, et üksikvanemaga leibkonna elukvaliteet kehvem oleks, kui vaid täiskasvanutest koosnevates leibkondades. Erinevusena võib välja tuua, et toidukulude osakaal on majandussurutise ajal pigem püsinud muutumatuna (või veidi langenud) ning hoopis väljaminekute osakaal eluasemele on kasvanud. Sundkulu osakaalu võib alla viia lapse või laste olemasolu, kuna paratamatult erineb lastega ja lasteta leibkondade kulutuste struktuur. Lastele mõeldud kaubad nagu näiteks mänguasjad või koolitarbed ning muud kulutused haridusele võtavad enda alla sõltuvalt laste arvust väiksema või suurema osa kogukulust ning seetõttu võib ka sundkulu osa väiksem olla. Küll aga ei pruugi antud juhul vaid sundkulutuste osakaalu jälgimine adekvaatset hinnangut leibkonna majandusliku olukorra kohta anda. Vaadates kogukulu suurust ühe liikme kohta, on näha, et selle tase on märksa madalam, kui vaid täiskasvanutest koosnevates leibkondades. Paraku polegi võimalik tarbida rohkem, kuna ka sissetulekute tase ühe liikme kohta on madalam. Samuti on näha, et suurem osa, kui mitte kõik saadavast tulust läheb kulutuste katteks

ning säästmisvõimalused praktiliselt puuduvad. Küll aga pole kriis üksikvanemaga leibkonna kulutusi vähendanud, mis võib olla tingitud hinnataseme tõusust. Ka sissetulekute tase pole kriisieelse ajaga võrreldes vähenenud.

Ühe lapsega paari majanduslik olukord on parem üksikvanemaga leibkonna olukorrast (vt. joonis 9), kuna nii kulutused kui sissetulekud on liikme kohta suuremad. Tänu lapse olemasolule on aga sissetulekute ning kulutuste tase ühe liikme kohta väiksem, kui vaid täiskasvanutest koosnevas leibkonnas.

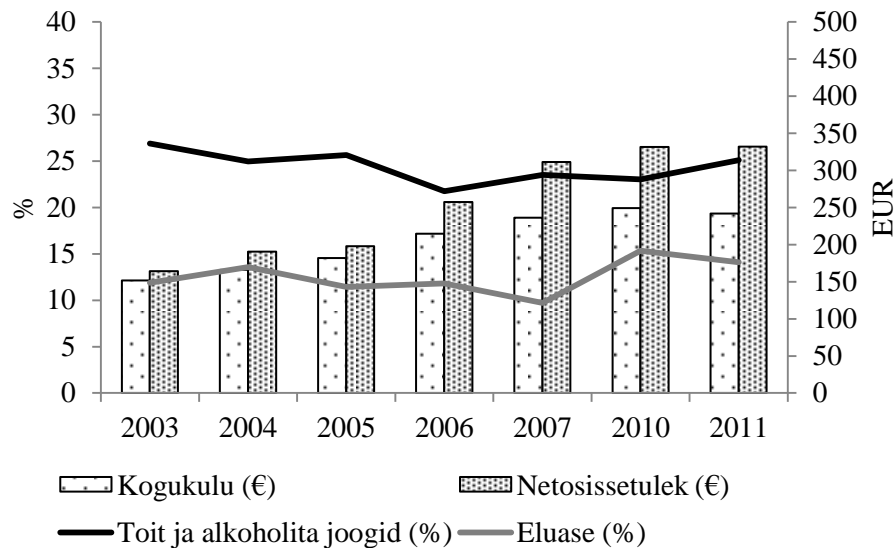

Joonis 9. Ühe lapsega paari sundkulutuste osakaal kogukulust, kogukulud ning netosissetulek liikme kohta kuus aastatel 2003–2007 ja 2010–2011 (autori koostatud Statistikaameti andmete põhjal).

Leibkonna kogukulust moodustavad sundkulutused vaid 30–40%, mis näitab, et võimalused muude hüviste tarbimiseks on head. Samuti mängib olulist rolli lapse olemasolu ning lastele mõeldud kaupadele tehtavate väljaminekute osakaal. Majandussurutis tõi küll kaasa sundkulu osakaalu suurenemise ning kogukulu vähenemise, kuid sellegipoolest on säästmisvõimalused iga aastaga kasvanud. Samuti pole selle leibkonnatüübi puhul näha kriisiaegset sissetulekute olulist vähenemist, vaid pigem kasvu pidurdumist.

Kahe lapsega paaridel on kulutused lastega seotud hüvistele veelgi suuremad ning sissetulekud leibkonnaliikme kohta väiksemad, kui ühe lapsega paari puhul. Vaadates

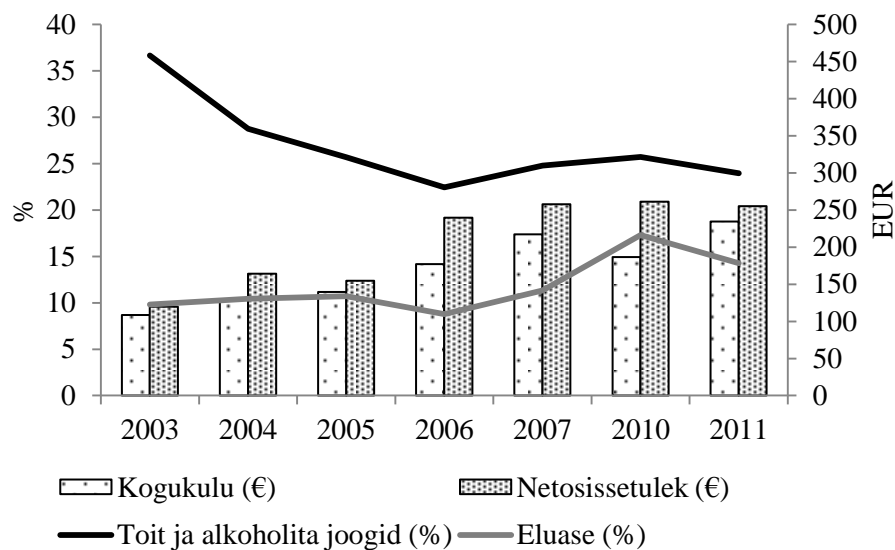
joonist 10 peab tõdema, et kahe lapsega paari kulu- ning sissetulekumustrid on üsna sarnased ühe lapsega paari omadega.

Joonis 10. Kahe lapsega paari sundkulutuste osakaal kogukulust, kogukulud ning netosissetulek liikme kohta kuus aastatel 2003–2007 ja 2010–2011 (autori koostatud Statistikaameti andmete põhjal).

Sundkulutuste osakaal jääb kahe lapsega paaril alla 40%. Sarnaselt teistele leibkonnatüüpidele paranes ka selle leibkonnatüübi majanduslik olukord ning suurenesid tarbimisvõimalused, kui majandus elavnes enne surutist. Ilmneb, et kahe lapsega paaril on läbi aastate alati olnud mingi võimalus säästmiseks ning tulu ja kulu vahe on kümnendi lõpuks teinud märgatava hüppe võrreldes selle algusaastatega. Kõrvutades seni analüüsitud leibkonnatüüpe, leiab kinnitust seaduspära eluaseme kulutuste vähenemisest ühe liikme kohta leibkonnaliikmete arvu kasvades. Ka selle leibkonna puhul pole kriisijärgne sissetulekute langus nii ulatuslik, kui leibkondades, kus vaid üks täiskasvanu. Samuti pole kogukulu oluliselt vähenenud.

Viimasena on vaatluse all paljulapselised paarid ehk leibkonnad, kus on kaks täiskasvanut ning kolm või enam last (vt. joonis 11). Vaadates ainuüksi sissetulekute ning kulutuste taset, võib öelda, et nendes leibkondades on olukord majanduslikult keeruline.

Joonis 11. Kolme ja enama lapsega paari sundkulutuste osakaal kogukulust, kogukulud ning netosissetulek liikme kohta kuus aastatel 2003–2007 ja 2010–2011 (autori koostatud Statistikaameti andmete põhjal).

Ülal asuva joonise põhjal võib öelda, et kolme või enama lapsega leibkonna sundkulutuste osakaal on kuni 2006. aastani olulisel määral vähenenud, seda just toidukulu arvelt. Kuid samas vähendas kriis leibkonna kogukulu taset ning tõstis eluaseme kulutuste osakaalu. Seejuures pole näha olulist langust sissetulekute taseme juures. Sundkulu osakaal kokku on läbi aastate väga erinev, kuid kriisieelse ja -järgse perioodi põhjal on näha, et üldiselt on see langemas ning seetõttu võimalused muude hüviste tarbimiseks suuremad. Ilmneb, et säästmisvõimalused on väiksemad ning läbi aastate ebastabiilsemad, kui teistel lastega paaridel, kuid samas suuremad, kui üksikvanemaga leibkonnas.

Analüüsidest kulutuste suurust ning struktuuri ja kõrvutades seda sissetulekutega leibkonnatüüpide lõikes, selgus, et leibkonnatüübi olemus mängib olulist rolli elukvaliteedi taseme kujunemisel. Leibkonnad, milles on rohkem täiskasvanuid ja seeläbi ka rohkem potentsiaalseid tööl käivaid inimesi, on tunduvalt paremal elujärjel, kui üksikud või mitme lapsega leibkonnad. Mida suurem on leibkond, seda enam peab arvestama ressursside jagamisel kõigi liikmete vajadustega, kuna võimalusi tarbimiseks on vähem. Esmalt rahuldatakse vajadused ning siis alles soovid, kuid see kõik sõltub eelarvepiirangust ning ka otsustusõiguse jaotusest leibkonnas.

Ühelt poolt näitab sundkulutuste osakaal küll hästi leibkonna elukvaliteedi taset, kuid teiselt poolt tuleb seda kõrvutada muude näitajatega. Näiteks lastega leibkondades on sundkulu osa võrdlemisi madal, kuid see võib olla tingitud hoopis lastele mõeldud hüviste osast, mida täiskasvanute leibkonnad üldse ei tarbi. On ju kogukulu ja sissetulekute tase liikme kohta lastega leibkonnas madalam, kui üksiku või kahe täiskasvanu leibkonnas. Leibkonna elukvaliteedi taset näitab ka säästmisvõimaluse olemasolu. Sarnaselt teiste näitajatega on ka võimalused säästmiseks suuremad seal, kus sissetulekuallikaid rohkem ning tarbijaid suhteliselt vähem.

Hiljutine majanduskriis avaldas mõju kõikide leibkonnatüüpide tarbimisvõimalustele: suurenes sundkulutuste osakaal ning pidurdus sissetulekute kasv. Võib eeldada, et kriisi algusaastad vähendasid kulutuste suurust, kuid tänu kiirele hindade taastõusmisele suurenesid peagi ka väljaminekud. Ei saa päris täpselt väita, missugused leibkonnad kriisi tõttu kõige enam kannatasid, kuna leibkonnatüübiti erines sundkulu osakaalu, kogukulu ning sissetuleku suuruse muutuse ulatus. Saab vaid öelda, et tarbimis- ning säästmisvõimalused liikme kohta on vähimad üksikvanemaga ja paljulapselistes peredes, kus eeldatavasti halvenenud majandusolukorda kõige tugevamalt tajuti. Käesolevas alapeatükis analüüsiti leibkonna kulutuste struktuuri vaid osaliselt ehk vaadeldi sundkulutuste osa. Järgnevalt kaasatakse analüüsi ka kõik ülejäänud kulugrupid ning selgitatakse, kuidas nende hüviste tarbimine sõltub leibkonna koosseisust ja ka sissetulekutest.

2.4. Tarbimiskulutuste seos leibkonna koosseisuga regressioonanalüüsi põhjal

Käesoleva bakalaureusetöö empiirilise osa eelmiste alapeatükkide üheks olulisemaks ning läbivaks osaks oli leibkonna kulutuste seos sissetulekutega. Samuti analüüsiti kulutuste seost leibkonna suuruse ning struktuuriga. Järgnevalt püütakse leida statistilist kinnitust eespool saadud tulemustele ning analüüsi kaasatakse lisaks sundkulugruppidele ka ülejäänud kaheksa kulugruppi. Täpsemalt öeldes viiakse läbi regressioonanalüüs kümne erineva mudeliga, kus sõltuvateks muutujateks on tarbimiskulutuste suurused erinevate gruppide lõikes. Sõltumatute muutujatena

kaasatakse analüüsi leibkonna suurus, laste arv, vanurite arv, leibkonnatüüpi kirjeldavad muutujad ning lisaks ka kogukulu suurus. Regressioonanalüüs viiakse läbi Eesti Statistikaameti 2011. aasta leibkonna eelarve uuringu mikroandmete põhjal kasutades selleks tarkvarapaketti *IBM SPSS Statistics*.

Sõltumatute muutujate nimistusse kuulub kogukulu suurus, kuna autor peab vajalikuks uurida erinevat liiki tarbimiskulude ning sissetuleku vahelise seose olemasolu, suunda ning suurust. Küll aga puudub LEU raames võimalus kasutada andmeid sissetulekute kohta. Seetõttu asendatakse see kogukulu suurusega. Autor peab seda põhjendatuks, kuna alapeatükis 2.2 ilmnes, et need kaks näitajat on omavahel seotud ning ka Wilkes'i (1995) poolt läbiviidud uuringus nõnda toimiti. Autor püstitab hüpoteesi, et kogukulude ning eriliiki tarbimiskulude suuruste vahel esineb samasuunaline seos, hoolimata hüvisest.

Ülejäänud sõltumatud muutujad kaasati analüüsi eesmärgiga selgitada välja eri liiki tarbimiskulutuste sõltuvus leibkonna suuruselt ning struktuurist. Leibkonna suurusena käsitletakse liikmete arvu, kusjuures enamiku hüviste puhul võib eeldada, et mida suurem on leibkond, seda väiksemad on kulutused leibkonnaliikme kohta, sest tekib mastaabisääst. Kuna lastega leibkondade kulutused erinevad mõnevõrra lasteta leibkondade kulutustest, siis tuuakse sisse muutuja, mis kajastab laste arvu leibkonnas. Samuti on oluline eristada leibkondi, milles elavad vanurid, kuna ka nende tarbimiskulutused on eeldatavasti erinevad kõigi teiste leibkondade kulutustest. Lõpuks kaasatakse analüüsi leibkonnatüüpe kirjeldavad näitajad. Antud juhul pole liigitus samasugune, mis eelnevas analüüsis, kuna ei eristata laste arvu ning esineb ka muu leibkonnatüüp. Küll aga on erinevaid tüüpe siingi kuus ning vastavalt sellele koostas autor kuus binaarsete väärtustega sõltumatut muutujat.

Tabelis 2 toob autor välja leibkondade suurust näitava tunnuse väärtuste esinemissagedused käesoleva valimi puhul. Ilmneb, et valimis on kõige vähem üheliikmelisi leibkondi. Kahe kuni viie ja enama liikmelisi osales uuringus üsna võrdselt – kõik moodustavad 20–26%. Viimastest kõige vähem osales aga viie ja enama liikmelisi leibkondi.

Tabel 2. Leibkondade suurust kirjeldava sõltumatu muutuja sagedusnäitajad

Liikmete arv	Sagedus	Osakaal (%)
1	816	8,8
2	2448	26,3
3	2004	21,5
4	2192	23,5
5+	1854	19,9
Kokku	9314	100,0

Allikas: autori arvutused.

Tabelis 3 on välja toodud valimi jaotus laste olemasolu ja arvu põhjal. Alla 40% uuringus osalenud leibkondades on lapsed. Kusjuures kõige enam on ühe lapsega leibkondi ning kõige vähem kolme ja enama lapsega leibkondi. Antud tunnuse puhul esines ka puuduvaid väärtusi, kogu valimist 0,5%.

Tabel 3. Alla 15-aastaste liikmetega leibkondade sagedusnäitajad

Alla 15-a liikmete arv	Sagedus	Osakaal (%)
0	5783	62,1
1	2149	23,1
2	1109	11,9
3+	229	2,5
Puuduvad väärtused	44	0,5
Kokku	9314	100,0

Allikas: autori arvutused.

Tabel 4 kajastab valimi jaotust üle 65-aastaste leibkonnaliikmete lõikes. Ilmneb, et üle 70% uuringus osalenud leibkondadest on alla 65-aastaste liikmetega. Ning leibkondi, kus elab üks või enam vanurit osales ligi 28%. Seejuures pole võimalik täpsemalt eristada, mitu vanurit leibkonnas on.

Tabel 4. Üle 65-aastaste liikmetega leibkondade sagedusnäitajad

Üle 65-a liikmete arv	Sagedus	Osakaal (%)
0	6720	72,1
1+	2594	27,9
Kokku	9314	100,0

Allikas: autori arvutused.

Nagu näha tabelist 5, osales uuringus kõige enam, ca 40%, lastega paare, kellel enamasti kaks last. Neist umbes poole vähem oli lasteta paare, kellest pea pooled vähemalt ühe üle 65-aastase liikmega. Väiksema osa moodustasid vastavalt muu lasteta, muu lastega, üheliikmeline ning üksikvanemaga leibkond. Üheliikmelistest leibkondadest veidi üle poolte olid vanurid. Üksikvanemaga leibkondadest esines kõige enam ühe lapsega vanemaid. Käesoleva tunnuse puhul esines ka puuduvaid väärtusi, kogu valimi kohta 0,2%.

Tabel 5. Leibkonnatüüpide sagedusjaotus

Leibkonnatüüp	Sagedus	Osakaal (%)	Lisainfo
Üheliikmeline	816	8,8	Üle 65-aastaseid 51,6%
Üksikvanem	490	5,3	Ühe lapsega 48%, kahega 31,2%, kolme ja enamaga 20,8%
Lasteta paar	1843	19,8	Vähemalt üks üle 65-a 46,9%
Lastega paar	3690	39,6	Ühe lapsega 29,2%, kahe lapsega 43,6%, kolme ja enamaga 27,2%
Muu lasteta	1255	13,5	–
Muu lastega	1202	12,9	–
Puuduvad väärtused	18	0,2	–
Kokku	9314	100,0	–

Allikas: autori arvutused.

Nagu öeldud, koostab autor valitud muutujatest kümme erinevat lineaarset regressioonvõrrandit. Algselt pandi kokku mudelid, milles kõigis võrdne arv (10) samasuguseid sõltumatuid muutujaid. Analüüsi läbi viies aga selgus, et erinevate mudelite puhul esineb sõltumatuid muutujaid, millega seos on olulisuse nivool 0,05 ja isegi 0,1 ebaoluline. Seega elimineeriti mudelitest statistiliselt ebaolulised muutujad automaatse *Backward* meetodiga. Järgnevalt on välja toodud kõigi kümne regressioonmudeli üldkuju:

$$Y_{ki} = \beta_0 + \beta_1 X_{1i} + \beta_2 X_{2i} + \beta_3 X_{3i} + \beta_4 X_{4i} + \beta_5 X_{5i} + \beta_6 X_{6i} + \beta_7 X_{7i} + \beta_8 X_{8i} + \beta_9 X_{9i} + \beta_{10} X_{10i} + u_i, \text{ kus}$$

Y_{ki} – sõltuv muutuja (eri liiki tarbimiskulu suurus leibkonna liikme kohta kuus, €)

X_{ji} – sõltumatud muutujad, mis selgitavad tarbimiskulu sõltuvust j -ndast muutujast

β_0 – vabaliige

$\beta_1, \beta_2, \dots, \beta_{10}$ – regressioonmudeli parameetrid

u_i – vealiige

$k = 1, 2, \dots, 10$; vastava sõltuva muutuja *toit ja alkoholita joogid, alkohol ja tubakas, riided ja jalanõud, eluase, majapidamiskulu, tervishoid, transport, side, vaba aeg, hotellid ja kohvikud* indeks

$j = 1, 2, \dots, 10$; vastava sõltumatu muutuja *kogukulu, leibkonna suurus, alla 15-aastaste laste arv, üle 65-aastaste liikmete arv, üheliikmeline, üksikvanem, lasteta paar, lastega paar, muu lasteta ja muu lastega leibkond* indeks

$i = 1, 2, \dots, N$; N – valimi maht

Järgnevasse tabelisse 6 on koondatud kõigi kümne mudeli regressioonanalüüsi tulemused, nii parameetrite hinnangud kui mudelite headust kirjeldavad näitajad. Vaadates F-statistiku olulisuse tõenäosusi (p), saab öelda, et kõik analüüsitud mudelid on statistiliselt olulised nivool 0,01. Samuti kehtib valdav osa parameetrite hinnangutest β_i olulisuse nivool 0,01. Kuna koostatud regressioonvõrrandid on lineaarsel kujul, siis parameetrite hinnanguid saab teoreetiliselt tõlgendada järgmiselt: sõltumatu muutuja suurenedes/vähenedes ühe ühiku võrra suureneb/väheneb sõltuva muutuja väärtus β_i ühiku võrra. Lisaks parameetrite hinnangutele on välja toodud ka mudelite determinatsioonikordajad R^2 ning valimi maht. Determinatsioonikordaja iseloomustab mudeli kirjeldatuse taset ehk $R^2 \cdot 100$ näitab, mitu protsenti sõltuva muutuja koguhajuvusest on kirjeldatud mudelisse valitud sõltumatute muutujate poolt. Ilmneb, et mitte ühegi võrrandi sõltuva muutuja hajuvus pole täielikult kirjeldatud mudelisse lülitatud sõltumatute muutujate poolt – kolme võrrandi puhul on kirjeldatuse tase ligi 50%, ülejäänutel veelgi madalam. Seega võib öelda, et kogukulu ja leibkonna koosseisu kirjeldavate muutujate kõrval leidub veel tegureid, mis leibkonna kulutuste kujunemisel rolli mängivad. Valimi maht on iga mudeli korral üle 9000, seega võib tulemuste põhjal anda adekvaatseid hinnanguid ning teha järeldusi.

Tabel 6. Regressioonanalüüsi tulemused

Sõltuvad muutujad \ Sõltumatud muutujad	Toit ja alkoholita joogid	Alkohol ja tubakas	Riided ja jalanõud	Eluase	Majapidamiskulu	Tervis-hoid	Transport	Side	Vaba aeg	Hotellid, kohvikud
Vabaliige	48,14***	8,23***	-18,09***	49,82***	-14,91***	–	-58,54***	17,00***	-7,87***	-8,86***
Kogukulu	0,14***	0,03***	0,08***	0,08***	0,09***	0,03***	0,24***	0,03***	0,12***	0,05***
Liikmete arv	-3,54***	-1,03***	1,03***	-4,15***	1,58***	-0,41***	5,06***	-1,52***	–	0,94***
Alla 15-a arv	-1,96***	–	1,55***	–	–	-0,53***	–	-0,65***	2,19***	–
Üle 65-a arv	4,61***	-3,22***	–	–	–	5,56***	–	-3,39***	1,19*	-2,08***
Üheliikmeline	14,38***	-2,93***	–	–	–	–	–	-5,27***	-5,11***	–
Üksikvanem	-6,71***	-5,79***	13,02***	-14,59***	–	–	14,13***	-2,77***	–	–
Lasteta paar	7,99***	–	–	-13,17***	1,87**	1,77***	10,76***	-3,92***	-3,38***	-1,66***
Lastega paar	-3,53***	-3,05***	6,79***	-17,53***	–	–	16,64***	-1,17***	–	–
Muu lasteta	-6,26***	–	6,88***	-17,59***	–	-1,51***	20,91***	–	-2,12**	–
Muu lastega	–	–	3,34***	-15,68***	–	–	16,13***	-1,85***	-2,55***	–
Mudeli headust kirjeldavad näitajad										
Valimi maht	9270	9241	9206	9264	9168	9253	9249	9257	9235	9250
R ²	0,483	0,127	0,285	0,292	0,256	0,144	0,457	0,183	0,435	0,314
Reguleeritud R ²	0,483	0,126	0,284	0,291	0,255	0,143	0,456	0,182	0,434	0,313
F-statistiku olulisuse p	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00

Selgitused: ***- olulisuse nivoo 0,01; **- olulisuse nivoo 0,05; *- olulisuse nivoo 0,1; miinusmärk (-) - muutuja statistiliselt ebaoluline.

Allikas: autori arvutused.

Vaadates parameetrite hinnanguid tabelis 6, on näha, et muutus kogukulu suuruses toob kaasa üsna väikseid muutusi eri liiki kulutustes. Ilmneb, et kogukulude suurenedes ühe euro võrra kuus suurenevad väljaminekud erinevatele toodetele ning teenustele 0,03 kuni 0,24 eurot. Kõige väiksema muutuse toob kogukulu taseme muutus kaasa sideteenustele ning alkoholile ja tubakale tehtavates väljaminekutes. Kõige enam mõjutab kogukulude suurus transpordile ning toidule tehtavaid kulutusi. Leiab kinnitust eeldus, et kogukulu muutudes muutuvad ka kulutused erinevatele hüvistele samasuunaliselt.

Leibkonna suurusest sõltub erinevate hüviste tarbimine erineval määral. Leibkonnaliikmete arvu kasvades suurenevad kulutused ühe liikme kohta riiete ja jalanõudele, majapidamisele, transpordile, vabale ajale ning väljaspool kodu einestamisele ning ööbimisele. Samal ajal kui leibkonna suurenedes vähenevad väljaminekud ühe liikme kohta toidule, alkoholile ning tubakale, eluasemele, tervishoiule ja sideteenustele. Leibkonnaliikmete arvu kasv võib tähendada nii laste (ehk mittetöötavate) kui täiskasvanute (ehk üldjuhul töötavate) hulga suurenemist. Seega saab tulemusi tõlgendada mitut moodi. Kõige enam suurenevad kulutused transpordile. Kui leibkonnas suureneb täiskasvanud liikmete arv, siis tekivad paremad võimalused auto soetamiseks ning selle ülalpidamine on kallim, kui näiteks ühistranspordi kasutamine. Vajadust isikliku sõiduvahendi soetamiseks suurendab ka laste olemasolu. Kinnitust leiab tõsiasi, et kulutused eluasemele vähenevad inimese kohta iga täiendava liikme puhul. Ka ühe liikme toidukulu väheneb märgatavalt leibkonna suurenedes. Osaliselt võib see olla tingitud sellest, et leibkonnaliikmete arvu kasvuga suurenesid väljas einestamisele tehtavad kulutused. Kuid see võib tuleneda näiteks veel laste arvu kasvust, kuna nemad söövad üldiselt vähem. Samuti võib põhjus peituda selles, et lastega peredes tehakse rohkem ise süüa ning ostetakse vähem valmistoitu, mis on kallim.

Leibkonna suuruse mõju analüüsimine ei anna adekvaatset teavet selle kohta, kas kulutuste suurus ühele või teisele hüvisele muutub tänu täiskasvanud liikmete või laste arvu muutumisele. Järgnevalt analüüsibki autor laste arvu mõju leibkonna tarbimiskulutustele. Seejuures tuleb märkida, et pooltel juhtudel ei olnud antud sõltumatu muutuja mõju statistiliselt oluline ning tuli seetõttu mudelist välja jätta.

Olemasoleva info põhjal saab aga öelda, et mida enam on leibkonnas lapsi, seda väiksemad on kulutused ühe liikme kohta toidule, side- ning tervishoiuteenustele. Eelmises lõigus selgitati, miks liikmete (k.a laste) arvu kasvades toidukulu inimese kohta väheneb. Nüüd on näha, et toidukulu vähenemine liikme kohta on suures osas seotud just laste arvuga. Sideteenustele tehtavate väljaminekute vähenemine on ühelt poolt tingitud liikmete arvu kasvust, kuna näiteks internetitasu on püsikulu ning ei sõltu liikmete arvust. Teisest küljest kulutused telefoniarvetele hõlmavad suuremas osas siiski täiskasvanuid ning laste arvu kasvades need seetõttu liikme kohta väiksemaks jäävadki. Tervishoiuteenuste ning ravimite järele on eeldatavasti vajadus pigem vanematel inimestel, seega lastega leibkondades on kulutused neile pigem väiksemad. Kui käesolevas analüüsis pole alkoholi ja tubaka mudelis laste arvu muutuja statistiliselt oluline, siis varasemate empiiriliste uuringutega on leitud, et laste olemasolu leibkonnas vähendab ka alkoholile ja tubakale tehtavaid kulutusi. Samas on ka leitud, et imiku sünniga kaasneb tervishoiuteenuste kulutuste osa, mis on mõnes mõttes vastandlik käesoleva analüüsi tulemustele. Erinevuse põhjus võib peituda selles, et antud juhul pole eristatud imikuid vanematest lastest ning seetõttu pole teada, kui suur osa neid valimis on.

Küll aga suurendab laste arvu kasv väljaminekuid inimese kohta vaba aja ning riiete ja jalanõude puhul. Tuues paralleele varasemate uuringutega, saab öelda, et just teismeealiste osal leibkonnas on samasuunalises seoses kulutustega meelelahutusele ning rõivastele ja jalanõudele. Samas suurem väikelaste osa vähendab meelelahutusele tehtavaid väljaminekuid. Seega võib järeldada, et käesolevas analüüsis kasutatavas valimis on väikelaste (imikute) osa pigem väiksem.

Kuna paljud leibkonnad koosnevad kas ainult või osaliselt vanurist, siis on oluline vaadelda, kuidas nende olemasolu mõjutab leibkonna tarbimismustrit. Selgub, et vanurite lisandudes suurenevad liikme kulutused toidule, tervishoiule ning ka vaba aja veetmisele (oluline nivool 0,1). Tervishoiu osas on tulemus igati loogiline, kuna vanadusega paratamatult kaasnevad sageli terviserikked ning aina enam tuleb kulutada ravimitele ning tervishoiuteenustele. Toidukulu suurenemine on ilmselt tingitud vanaduspensioni suuruselt - tihti suurem osa tulust just toidule kulubki. Samas vähenevad väljaminekud vanurite arvu suurenedes alkoholile ja tubakale, sideteenustele

ning väljas einestamisele ning ööbimisele. Võib juhtuda, et vanemad inimesed tarbivadki vähem alkoholi ning ei suitseta nii palju, kui noored. Kuna alkohol ja tubakas on tervisele kahjulikud, siis võib just vanemas eas tekkida vajadus neid mitte tarbida või teha seda vähem. Samuti käiakse vähem väljaspool kodu söömas või reisimas, kuna materiaalsed võimalused selleks on väiksemad. Ning ka sideteenustele kulub vähem, kuna paljudel juhtudel ei peeta vajalikuks minna kaasa erinevate tänapäeva tehnoloogiliste uuendustega. Seega ei pruugi paljudel neist olla ei mobiiltelefone ega internetti, mis mõlemad sidekulutuste alla kuuluvad. Varasemad uuringud kinnitavad saadud tulemustest tõsiasi, et vanuritel kulubki tervishoiule rohkem ning vähem tarvitatakse alkohoolseid jooke.

Leibkonnatüübi olemusest tingitud mõju analüüsimiseks kasutatakse kuut binaarset muutujat, millest esimesena vaadeldakse üheliikmelist leibkonda. Nimetatud muutuja mõju on statistiliselt oluline vaid neljas regressioonmudel. Üheliikmelises leibkonnas on liikme toidukulutused suuremad ning alkoholile ja tubakale, sideteenustele ning vabale ajale tehtavad väljaminekud väiksemad, kui mõnes teises leibkonnas. Kuna tervelt 51,6% kõigist üheliikmelistest leibkondadest on vanurid (vt. tabel 5), siis on tulemused osaliselt põhjendatavad samade argumentidega, mis kehtisid eelmise (eakate arv) muutuja puhul.

Lastega leibkonnas võib üldjuhul olla kas üks või kaks vanemat. Hoolimata vanemate arvust on lastega leibkondade (v.a muu lastega) kulutuste struktuur sarnane. Laste olemasolu vähendab toidule, alkoholile ja tubakale, eluasemele ning sideteenustele tehtavate kulutuste suurust liikme kohta. Samal ajal on kulutused suuremad riietele ja jalanõudele ning transpordile, võrreldes teiste leibkondadega. Tulemused on sarnased eespool analüüsituga.

Kuna lasteta paar koosneb ainult täiskasvanud liikmetest, siis kooskõlas eelneva analüüsiga on selles toidukulutused liikme kohta suuremad, kui näiteks lastega leibkondades. Kulutatakse rohkem ka tervishoiule ning transpordile. Suhteliselt väiksemad on liikme väljaminekud eluasemele, sideteenustele, vabale ajale ning väljas einestamisele ja ööbimisele. Ka siin saab tuua paralleele vanurite leibkondade tarbimismustritega. Muud tüüpi leibkonnad on nõ segaleibkonnad, mille kohta pole

täpselt teada, kui palju seal mingis vanuses liikmeid on. Seetõttu ka siin neid täpsemalt analüüsima ei hakata.

Regressioonanalüüsi puhul tuleb arvestada mitmete võimalike raskustega. Ristandmete analüüsimisel võivad ilmned probleemid nagu multikollineaarsus ja heteroskedastiivsus. Multikollineaarsus on oma olemuselt sõltumatute muutujate vaheline tugev seos, mida ei tohiks esineda, kui soovitakse saada usaldusväärseid tulemusi. Multikollineaarsuse tuvastamiseks kontrollis autor statistikut TOL ja konditsiooniindeksit CI. Ristandmete puhul peab statistik TOL olema suurem, kui 0,1 ning konditsiooniindeks alla 30, et multikollineaarsust ei esineks. Lisades on toodud tabel (vt. lisa 3) kontrollitulemustega, millest ilmneb, et käesolevas analüüsis osalevates mudelites multikollineaarsust ei esine. Seega ei tasu muretseda tulemuste usaldusväärseuse pärast.

Heteroskedastiivsus tähendab oma olemuselt seda, et ühe muutuja varieeruvus on sõltuvuses teise muutuja varieeruvusest. Probleemi olemasolu kontrollimiseks kasutab autor Park'i testi, mille tarbeks tuleb koostada uued võrrandid kasutades jääkliikmete ning sõltuva muutuja hinnanguid (vt. lisa 4). Seejärel kontrollitakse sõltumatu muutuja ehk sõltuva muutuja hinnangu ees oleva parameetri statistilist olulisust ning positiivse tulemuse korral esineb mudelis heteroskedastiivsus. Ilmneb, et käesolevasse analüüsi kaasatud mudelites esineb kõigis heteroskedastiivsus, kuna parameetrid on olulised nivool 0,01. Heteroskedastiivsuse üheks oluliseks põhjuseks võivad olla vead mudeli spetsifitseerimisel, mis tähendab, et mõni oluline seletav muutuja on mudelist välja jäänud. Kuna analüüsitavate mudelite kirjeldatuse tasemed on nõnda madalad ja sellest tulenevalt on kindlasti olulisi muutujaid puudu, siis autori arvates võibki seetõttu mudelites heteroskedastiivsus esineda.

Kokkuvõtteks võib öelda, et regressioonanalüüsi tulemused on ootuspärased ning haakuvad üldiselt eelneva analüüsi tulemustega – seda nii autori enda kirjeldava analüüsi kui varasemate uuringute põhjal. Esmalt leiti statistiline tõestus sellele, et leibkonna kogukulu suurus on samasuunalises seoses kulutustega erinevatele hüvistele. Eelnevalt põhjendati, et seos kogukuluga viitab seosele sissetulekute tasemega. Erinevused leibkondade koosseisus toovad kaasa vajaduse jaotada olemasolevaid ressursse teisiti, kuna vanuselistest eripäradest tingituna on ka vajadused erinevad.

Seega on leibkonna tarbimismuster seotud leibkonna struktuuri ning suurusega. Kuna leibkonnaliikmete arvu kasv võib olla põhjustatud nii laste kui täiskasvanute hulga muutusest, siis pelgalt leibkonna suuruse põhjal on keeruline leida põhjuslikku seost erinevate hüviste soetamise osas. Küll aga tekib mastaabisääst sundkulutuste ja püsikuluga seotud kaupade ja teenuste juures, näiteks eluase, toit või sideteenused. Laste olemasolu ning hulgaga on seotud väljaminekute vähenemine toidu ning tervishoiu osas, samal ajal kui liikme kulutused suurenevad meelelahutuse ja rõivaste ning jalanõude soetamisel. On selge, et eakatest koosnevate leibkondade vajadused ning ka võimalused on erinevad nooremate liikmetega leibkondadest ning seda ka käesolev analüüs kinnitab. Vanuritel kulub suur osa sissetulekutest toidule ning ka tervishoiuteenustele panustatakse enam. Samal ajal ei tarbita nii palju alkoholi ja tubakatooteid, kui nooremate inimestega leibkondades. Seega saab väita, et autori poolt läbiviidud empiirilise analüüsi tulemused sobituvad eeldatuga.

KOKKUVÕTE

Leibkonnad eratarbijatena on olulisel kohal riigi sisemajanduse koguprodukti kujundamisel ning samas on ka leibkondade endi tarbimisvõimalused seotud riigi majandusliku seisundiga. Kuid majandus on oma olemuselt tsükliline ning ka leibkondade tarbimisvõimalusi analüüsid peab sellega arvestama. Küll aga pole ainult majanduslikud tegurid olulised ning tarbimiskulutuste uurimisel ei saa tähelepanuta jätta leibkonna suurust ja struktuuri.

Ratsionaalsete tarbimisvalikute tegemist käsitleb mikroökonomikas tuntud majapidamisteooria, kuid vaid selle põhjal tarbijate tegelikke motiive selgitada on osaliselt võimatu. Traditsioonilises käsitluses kirjeldatud põhitõed kehtivad ka reaalses elus, kuid teatud möönduste ning lisa nüanssidega. Eelkõige tuleb silmas pidada, et käesolevas töös analüüsitavad leibkonnad koosnevad 70% juhtudest rohkem kui ühest indiviidist. Seega võivad kasulikkushinnangud ka ühe hüvise raames leibkonnasiseselt erineda ning eelarvekitsenduse tingimustes tuleb maksimeerida kogu leibkonna heaolu. Reaalsuses ei pruugi otsused nii altruistlikud olla, kuna mitmeliikmelises leibkonnas võib otsustusõigus olla koondunud ühe või mitme liikme kätte. See võib olla tingitud nii sissetulekute jaotusest kui kommetest ja tavadest. Kuna tegelikkuses on enamus leibkondadest mitmeliikmelised, siis on loogiline, et paljudes neist on ka lapsed. Vanemad on küll kohustatud hoolt kandma laste vajaduste täidetuse eest, kuid mis puutub nende eelistustesse ja soovidesse, siis siinkohal ei suudeta laste kohta leibkonnas üheselt määratleda. Ühelt poolt võivad lapsed täiel määral osaleda tarbimisotsuste tegemisel, teisel äärmuslikul juhul ei pruugi neil mingit õigust olla. Erinevalt traditsioonilises majapidamisteoorias tuntud *homo oeconomicus*'e käitumisele võivad reaalses elus leibkondade otsused olla juhuslikud ning emotsioonidest mõjutatud ja sugugi mitte üdini ratsionaalsetel kaalutlustel tehtud.

Definitsiooni kohaselt moodustavad leibkonna üks või mitu inimest, kes elavad ühisel elamispiiril ning kes kasutavad samu rahalisi või muid ressursse. Kuna aga leibkonnad varieeruvad suuruse poolest ning võivad koosneda erinevas vanuses indiviididest, siis jaotatakse need omakorda tüüpideks. Võib oletada, et üheski konkreetsetes leibkonnas pole tarbimismuster täpselt sama, mis mõnes teises. Kuid on leitud, et just tüüpide lõikes on võimalik välja tuua sarnaseid jooni tarbimiskäitumises. Varasemad empiirilised uuringud kinnitavad, et eelkõige mõjutab tarbimismustrit laste olemasolu, nende vanus ning hulk. Omanäoline on ka eakate inimeste tarbimiskäitumine, kuna nende vajadused ning elustiil üldjuhul erinevad nooremate omast. Et üldse erinevate hüviste tarbimine võimalik oleks, peavad selleks olemas olema ressursid. Ressursside hulk on aga suhteline mõiste, sest sama suur sissetulek üheliikmelises ja viieliikmelises leibkonnas tagab neis väga erineva elukvaliteedi taseme.

Sissetuleku tase leibkonnas määrab ära selle võimalused hüviste soetamiseks. Küll aga pole see leibkonna poolt täielikult kontrollitav ning positiivset või negatiivset mõju võivad avaldada ümbritsevas majanduskeskkonnas toimuvad muutused. Majandus on tsüklilise loomuga ning sellest tingitud muutuste tagajärgedest saavad ka leibkonnad osa. Kuid mitte ainult sissetulekud ei ole piiranguks leibkondade tarbimisvõimalustele. Majanduse elavnemise ja loidumise perioodidest sõltuv hüviste hinnatase mõjutab samuti seda, kui palju ja mida osta saab. Seega majanduse elavnemine, millel on positiivne mõju leibkonna tarbimisvõimalustele, toob kaasa luksuskaupade ja eluks mitte hädavajalike kaupade ja teenuste tarbimise ning tagab ka suuremad säästmisvõimalused. Samal ajal majandussurutise perioodil jäetakse luksuskaubad ostmata ning elatakse kokkuhoidlikumalt ja võidakse olla sunnitud kasutama sääste. Üldise majandusliku seisundi mõju on leibkonniti suhteline. Rohkem kannatavad olukorra halvenedes need leibkonnad, kelle sissetulekute tase on keskmisest madalam. Muutust tajuvad kindlasti ka keskmisest jõukamad inimesed, sest ollakse harjunud oma senise elustiiliga.

Käesoleva bakalaureusetöö empiirilises osas kasutati erinevaid analüüsivorme selgitamiseks välja leibkondade kulutuste struktuuri ning suuruse sõltuvus leibkonna koosseisust. Analüüsiti aastatel 2000–2011 toimunud muutusi leibkondade majanduslikus olukorras Eesti näitel. Seejuures kõrvutati riigi üldist majanduslikku

olukorda ning leibkondade tarbimisvõimalusi vaadeldaval perioodil. Majanduse tsüklilisusest tulenevalt vahelduvad langus- ja kasvuperioodid, kuid tulevaste tsüklite kestust ja ulatust on keeruline prognoosida. Mida lähemal on järgmine kriisiperiood eelmisele, seda edukamalt on võimalik selles toime tulla, kuna ühiskonnas toimuvad pidevad muudatused ja areng. Seega hiljutise surutise tagajärgi analüüsid on võimalik pöörata suuremat tähelepanu kitsaskohtadele ning õppida sellest, mida tehti hästi.

Eesti üldine majanduslik olukord on vaadeldava perioodi jooksul olnud üsna muutlik. On näha selgeid märke majandustsükli erinevatest etappidest. Nii reaalse kui nominaalse SKP põhjal võib öelda, et majandus elavnes jõudsalt kuni 2008. aasta lõpuni. Seejärel saabus kriis, mis aga ei kestnud väga kaua. Juba 2010. aasta andmete põhjal võib öelda, et vaikselt hakatakse toibuma, kuid seda pigem hindade kasvu tõttu.

Võib öelda, et leibkondade elujärjele avaldas hiljutine majanduskriis üsna sarnaselt mõju, kuid 2011. aastal pole märke toibumisest näha veel kõigi leibkonnatüüpide juures. Kuna üleüldine majanduse elavnemine ning loidumine mõjutab otseselt leibkondade sissetulekuid, siis koos sellega muutub ka tarbimiskäitumine. Selgus, et muutused sissetulekutes on tugevalt seotud muutustega kulutuste struktuuris. Samuti ilmnes, et kulutuste maht leibkonnaliikme kohta ühele või teisele hüvisele on otseselt seotud leibkonna koosseisuga. Vaadeldes eri tüüpi leibkondade elukvaliteeti sundkulutuste osakaalu, kogukulude ning sissetulekute suuruse põhjal, siis võib öelda, et parimal elujärjel on leibkonnad, kus on mitu täiskasvanut ning vähem lapsi. Tulemus on ilmselge, kuna suurema liikmete arvu puhul on tarbimisvõimalused ühe liikme kohta väiksemad. Lastega leibkondades on sundkulutuste osakaal ka seetõttu väiksem, et oma osa võtavad lastele mõeldud hüvisid, mille järele vaid täiskasvanutest koosnevates leibkondades vajadust pole. Leiti ka, et säästmisvõimalused on suurimad leibkondades, kus potentsiaalseid leivateenijaid on mitu.

Kuna sundkulutuste osa on seotud vaid toidule ja eluasemele tehtavate väljaminekutega, siis tarbimiskulutuste struktuuri iseloomustamiseks sellest ei piisa. Selgitamiseks välja seoseid leibkonna koosseisu ning selle kulutuste struktuuriga, viidi läbi regressioonanalüüs. Leiti, et väljaminekute maht erinevatele hüvistele varieerub leibkonnatüübiti. Olulisi muutusi kulutuste struktuuri toob laste olemasolu ning samuti erineb tarbimismuster eakate leibkondades. Ilmnes, et sundkulutuste osas tekib

leibkonna suurenedes mastaabisääst. Siit ka teine põhjus, miks lastega leibkondades, kus ühtlasi rohkem liikmeid, on sundkulu osa väiksem. Lastega leibkondades kulutatakse enam vabale ajale ning rõivastele ja jalanõudele. Samal ajal vanurite leibkondades on suurem rõhk tervishoiu- ja toidukulutustel. Ilmnes, et alkoholi ja tubakatooteid tarbitakse enam leibkondades, kus ainult täiskasvanud, kuid mitte eakad. On ilmne, et laste saamine toob täiskasvanute senisesse ellu muutusi ning sellest tulenevalt ollakse sunnitud pöörama suuremat tähelepanu lastele mõeldud hüvistele ja kõrvale jätma mõned teised. Näiteks vähenevad väljas einestamisele ja reisimisele tehtavad kulutused. Kui kõrvutada saadut varasemate empiiriliste uuringute tulemustega, siis saab öelda, et tulemused üldjoontes ühtivad.

Autor leiab, et käesoleva töö eesmärk on täidetud ehk leiti seosed tarbimiskulutuste ja leibkonna koosseisu ning majandusliku olukorra vahel. Tulemused on ootuspärased, kuid mingil määral probleemsed. On loomulik, et kulutuste struktuur on erineva koosseisuga leibkondades erinev. Kuid mis puutub tarbimisvõimalustesse erineva koosseisuga leibkondades, siis ei saa öelda sama. Majanduse elavnemise ning loidumisega kaasnev mõju on küll üldiselt samasuunaline nii riigi kui leibkondade osas, kuid selle ulatus võib varieeruda. Vaadates riigi üldist majanduslikku olukorda SKP *per capita* ning hinnataseme muutuste põhjal, võib öelda, et alates 2010. aastast hakatakse kriisist tasapisi toibuma. Kuid millegipärast ei näita samu märke leibkondade andmed. Vastupidi, veel 2011. aastal on mitme leibkonnatüübi sissetulekute näitajad languses. Kasvanud on vaid kulutuste suurus, mis on tingitud hinnataseme tõusust. Majanduslikult kõige kehvemas olukorras on paljulapselised pered ning üksikvanemad. Juba ühe või kahe lapse kasvatamine üksikvanemana nõuab suuremaid pingutusi ning kokkuhoidlikumat eluviisi, kui laste ülalpidamine paarina. Majanduslikes raskustes olevad pered elavad niigi nõ viimse piiri peal ja kui majandust tabab kriis, siis kõiki vajadusi, rääkimata soovidest, rahuldada on veelgi keerulisem. Kui heal juhul on osades leibkondades võimalik loota säästudele ja kriisiaegne sissetulekute langus sellega seljatada, siis paljulapselistel ja üksikvanemaga peredel seda võimalust väga paljudel juhtudel polegi. Autor tahab sellega öelda, et elukvaliteedi tase ei tohiks ennast hästi arenenud ühiskonnaks pidavas riigis sõltuda leibkonnatüübist. Kui laste saamisega kaasneb elukvaliteedi langus majanduslikus mõttes, siis paratamatult lükataksegi

järelkasvu tagamine aina kaugemasse tulevikku või minnakse mujale kõrgemalt tasustatud tööd otsima.

Tarbimiskulutuste struktuuri erineva koosseisuga leibkondades on seni uuritud üsna vähe ning käesoleva töö temaatikat saab kindlasti edasi arendada. Ühelt poolt näeb autor võimalust viia läbi võrdlev analüüs erinevate riikide lõikes. Kuna riigid erinevad kultuuri, poliitilise ja ka ajaloolise tausta poolest, siis saaks leida piisavalt erinevusi ning nende põhjusi eri tüüpi leibkondade lõikes. Teisalt on võimalik leida sissetulekute ja leibkonna koosseisu kõrvale teisi tegureid, mis leibkonna tarbimismustrit mõjutavad.

VIIDATUD ALLIKAD

1. **Alho, J., Keilman, N.** On Future Household Structure. – Journal of the Royal Statistical Society. Series A, 2010, Vol. 173, No. 1, pp. 117-143.
2. **Benczur, P., Ratfai, A.** Economic Fluctuations in Central and Eastern Europe. The Facts. – Applied Economics, 2010, Vol. 42, Issue 25, pp. 3279-3292.
3. **Blundell, R., Chiappori, P.-A., Meghir, C.** Collective Labor Supply With Children. – Journal of Political Economy, 2005, Vol. 113, No. 6, pp. 1277-1306.
4. **Burns, A. E., Mitchell W. C.** Measuring Business Cycles. New York: National Bureau of Economic Research, 1946, 560 p.
5. **Burton, P. S., Phipps, S. A.** What's Mine is Yours? The Influence of Male Female Incomes on Patterns of Household Expenditure. – *Economica*, New Series, 1998, Vol. 65, No. 260, pp. 599-613.
6. **Case, K. E., Shiller, R. J.** Is there a bubble in the housing market? – Cowles Foundation Paper, 2004, No. 1089, pp. 299-362.
7. **Chen, Z., Woolley, F.** A Cournot-Nash Model of Family Decision Making. – The Economic Journal, 2001, Vol. 111, No. 474, pp. 722-748.
8. **Chiappori, P.-A.** Rational Household Labor Supply. – *Econometrica*, 1988, Vol. 56, No. 1, pp. 63-90.
9. **Dauphin, A., Lahga, A.-R., Fortin, B., Lacroix, G.** Are Children Decision-Makers Within the Household? – The Economic Journal, 2011, Vol. 121, Issue 553, pp. 871-903.

10. **Deaton, A. S., Ruiz-Castillo, J., Thomas, D.** The Influence of Household Composition on Household Expenditure Patterns: Theory and Spanish Evidence. – Journal of Political Economy, 1989, Vol. 97, No. 1, pp. 179-200.
11. **DeLeire, T., Kalil, A.** How Do Cohabiting Couples with Children Spend Their Money? – Journal of Marriage and Family, 2005, Vol. 67, No. 2, pp. 286-295.
12. **Du, R. Y., Kamakura, W. A.** How Economic Contractions and Expansions Affect Expenditure Patterns. – Journal of Consumer Research, 2012, Vol. 39, No. 2, pp. 229-247.
13. **Georgas, J., Berry, J.W., Vijer, F.J.R, Kagitcibasi, C., Poortinga, H.** Families Across Cultures. A 30-Nation Psychological Study. Cambridge: Cambridge University Press, 2006, 552 p.
14. Household Budget Surveys in the EU. Methodology and recommendations for harmonisation – 2003. European Commission, 2003, 217 p. [http://epp.eurostat.ec.europa.eu/cache/ITY_SDDS/Annexes/hbs_esms_an2.pdf]. 25.01.2013
15. Individuaaltarbimise klassifikaator 1999. Eesti Statistikaamet. [http://metaweb.stat.ee/view_xml_linear.htm?id=268805&firstResult=1&siteLanguage=ee&level=&searchFullText=]. 29.04.2013
16. **Larrain B, F., Sachs, J. D.** Macroeconomics In The Global Economy. New York: Harvester Wheatsheaf, 1993, 778 p.
17. Leibkonna eelarve uuring (LEU). Eesti Statistikaamet. [<http://www.stat.ee/51901>]. 21.03.2013
18. Leibkonnad tüübi järgi. Eesti Statistikaamet. [http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=LEM01&ti=LEIBKONNAD+T%DC%DCBI+J%C4RGI&path=../Database/Sotsiaalelu/08Leibkonnad/02Leibkondade_uldandmed/&lang=2]. 21.02.2013
19. Leibkonnad. Eesti Statistikaamet. [<http://www.stat.ee/leibkonnad>]. 21.03.2013

20. Leibkonnaliikme kulutused aastas leibkonna tüübi järgi. Eesti Statistikaamet. [http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=LE205&ti=LEIBKONNALIHKME+KULUTUSED+AASTAS+LEIBKONNA+T%DC%DCBI+J%C4RGI&path=../Database/Sotsiaalelu/08Leibkonnad/04Leibkonna_eelarve/01Aasta_kulutused/&lang=2]. 21.03.2013
21. Leibkonnaliikme kulutused kuus leibkonna tüübi järgi (1996-2007). Eesti Statistikaamet. [http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=LE11&ti=LEIBKONNALIHKME+KULUTUSED+KUUS+LEIBKONNA+T%DC%DCBI+J%C4RGI+%281996%2D2007%29&path=../Database/Sotsiaalelu/08Leibkonnad/04Leibkonna_eelarve/02Kuu_kulutused/&lang=2]. 21.03.2013
22. Leibkonnaliikme netosissetulek kuus leibkonna tüübi järgi (1996-2007). Eesti Statistikaamet. [http://pub.stat.ee/px-web.2001/Dialog/varval.asp?ma=LE05&ti=LEIBKONNALIHKME+NETOSISSETULEK+KUUS+LEIBKONNA+T%DC%DCBI+J%C4RGI+%281996%2D2007%29&path=../Database/Sotsiaalelu/08Leibkonnad/04Leibkonna_eelarve/04Kuu_sissetulek/&lang=2]. 21.03.2013
23. **Li, W., Yao, R.** The Life-Cycle Effects of House Price Changes. - Journal of Money, Credit and Banking, 2007, Vol. 39, No. 6, pp. 1375-1409.
24. **Lundberg, S., Romich, J. L., Tsang, K. P.** Decision-making by Children. - IZA Discussion Paper, 2008, No. 2952. 44 p.
25. **Mereste, U.** Majandusleksikon I. Tallinn: Eesti Entsüklopeediakirjastus, 2003, 644 lk.
26. **Molina, D. J., Riney, B. J., Rubin, R. M.** Expenditure Pattern Differentials between One-Earner and Dual-Earner Households: 1972-1973 and 1984. – Journal of Consumer Research, 1990, Vol. 17, No. 1, pp. 43-52.
27. Mõisted ja meetodika. Eesti Statistikaamet. [http://pub.stat.ee/px-web.2001/Database/Sotsiaalelu/08Leibkonnad/04Leibkonna_eelarve/01Aasta_kulutused/LER_011.htm]. 25.01.2013

28. **Ndubisi, N.O., Koo, J.** Family structure and joint purchase decisions: two products analysis. – Management Research News, 2006, Vol. 29, No. 1/2, pp. 53-64.
29. **Nelson, R., Consoli, D.** An Evolutionary Theory of Household Consumption Behaviour. – MPRA Paper, 2010, No. 20197, 38 p.
30. **Ohira, H.** Beneficial Roles of Emotion in Decision Making: Functional Association of Brain and Body. – Psychological Topics, 2011, Vol. 20, Issue 3, pp. 381-392.
31. **Pahl, J.** Family finances, individualisation, spending patterns and access to credit. – The Journal of Socio-Economics, 2008, Vol. 37, Issue 2, pp. 577-591.
32. **Pindyck, R.S., Rubinfeld, D.L.** Microeconomics. 7th ed. London: Pearson Education, 2009, 736 p.
33. **Realo, A.** Comparison of Public and Academic Discourses: Estonian Individualism and Collectivism Revisited. – Culture & Psychology, 2003, Vol. 9, No. 1, pp. 47-77.
34. **Romer, D.** Advanced Macroeconomics. 2nd ed. New York: McGraw-Hill Higher Education, 2001, 651 p.
35. **Saez-Marti, M., Zilibotti, F.** Preferences as human capital: Rational choice theories of endogenous preferences and socioeconomic changes. – Finnish Economic Papers, 2008, Vol. 21, pp. 81-94.
36. **Salvatore, D.** Microeconomics. Theory and Applications. 4th ed. Oxford: Oxford University Press, 2003, 724 p.
37. Sissetulek. Eesti Statistikaamet. [<http://www.stat.ee/sissetulek>]. 21.03.2013
38. **Son, H.H., Kakwani, N.** Measuring the impact of price changes on poverty. – Journal of Economic Inequality, 2008, Vol. 7, pp. 395-410.
39. Sotsiaaluuring (ESU). Eesti Statistikaamet. [<http://www.stat.ee/51917>]. 21.03.2013

40. **Ulker, A.** Household Composition and Housing Expenditures in Rental-Occupied and Owner-Occupied Markets. – Family and Consumer Sciences Research Journal, 2008, Vol. 36, Issue 3, pp. 189-207.
41. **Vermeulen, F.** Collective Household Models: Principles and Main Results. – Journal of Economic Surveys, 2002, Vol. 16, pp. 533-564.
42. **Wilkes, R.E.** Household Life-Cycle Stages, Transitions, and Product Expenditures. – Journal of Consumer Research, 1995, Vol. 22, pp. 27-42.

LISAD

Lisa 1. Leibkonnatüübid

Leibkonnatüüp	Selgitus
Üks täiskasvanu	Ühest vähemalt 18-aastasest liikmest koosnev leibkond.
Lasteta paar	Kahest vähemalt 18-aastasest liikmest koosnev leibkond.
Täiskasvanu ja laps(ed)	Ühe täiskasvanu ja vähemalt ühe 0–17-aastase lapsega leibkond.
Ühe lapsega paar	Kahe abielus või vabaabielus oleva täiskasvanu ja ühe 0–17-aastase lapsega leibkond.
Kahe lapsega paar	Kahe abielus või vabaabielus oleva täiskasvanu ja kahe 0–17-aastase lapsega leibkond.
Kolme ja enama lapsega paar	Kahe abielus või vabaabielus oleva täiskasvanu ja vähemalt kolme 0–17-aastase lapsega leibkond.

Allikas: (Mõisted 2013); autori koostatud.

Lisa 2. Tarbimiskulutuste liigid

Kululiik	Selgitus
Toit ja alkoholita joogid	Siin liigitatud toiduained on ostetud koduseks tarbimiseks. Siia gruppi ei kuulu: toiduained, mida müüvad kodust eemal kohe tarbimiseks hotellid, restoranid, kohvikud, baarid, kioskid, tänavakaubitsejad, müügiautomaadid jm; restoranides valmistatavad valmistoidud tarbimiseks väljaspool restorane; toitlustusettevõtete valmistoidud, millel klient käib järel või mis toimetatakse kliendi koju; spetsiaalselt lemmikloomatoitadena müüdivad tooted.
Alkohoolsed joogid ja tubakas	Siin liigitatud alkoholjoogid on need, mida ostetakse kodus tarbimiseks. Siia rühma ei kuulu alkoholjoogid, mida müüakse kohe tarbimiseks väljaspool kodu hotellides, restoranides, kohvikutes, baarides, kioskites, tänavakaubanduses, müügiautomaatides jm. Siia rühma kuuluvad kõik kodumajapidamiste tubakaostud, k.a tubakaostud restoranidest, kohvikutest, baaridest, bensiinjaamadest jm.
Rõivad ja jalatsid	Riidematerjalid (v.a sisustuskangad), rõivad, muud riietusesemed ja rõivamanused, rõivaste puhastus, parandus ja üürimine, kingad ja muud jalatsid, jalatsite parandus ja üürimine.
Eluase	Eluasemeüür, eluruumi korraline hooldus ja remont, veevarustus ja mitmesugused eluruumiga seotud teenused, elekter, gaas ja muu kütus.
Majapidamis- kulud	Mööbel ja sisustus, vaibad ja muud põrandakatted; kodutekstiilid; kodumasinad; klaastooted, lauanõud ja tarbeesemed; majapidamis- ja aiatööriistad ning – seadmed; igapäevase koduhoolduse kaubad ja teenused.
Tervishoid	Meditsiinitooted, -vahendid ja –seadmed; ambulatoorsed teenused; haiglatareenused.
Transport	Sõidukite ost; isiklike veovahendite kasutamine; veoteenused.
Sideteenused	Postiteenused; telefoni- ja faksiseadmed; telefoni- ja faksiteenused.
Vaba aeg	Audiovisuaal-, fotograafia- ja infotöölusseadmed; muud vaba aja ja kultuuriga seotud suured püsikaubad; muud vabaajakaubad ja -tarbed, aiandus, lemmikloomad; vabaaja- ja kultuuriteenused; ajalehed, raamatud, kirjatarbed; pakettreisid.
Hotellid, kohvikud, restoranid	Toitlustusteenused; majutusteenused.

Allikas: (Individuaaltarbimise 2013); autori koostatud.

Lisa 3. Multikollineaarsuse kontrollimise tulemused

Sõltumatu muutuja	Multikollineaarsust iseloomustav näitaja	Mudelid									
		toit ja alkoholita joogid	alkohol ja tubakas	riided ja jalanõud	eluase	majapidamiskulud	tervis-hoid	transport	side	vaba aeg	hotellid, kohvikud
Kogukulud	TOL	0,911	0,922	0,927	0,927	0,938	0,917	0,927	0,911	0,919	0,919
	CI	1,629	1,672	1,860	1,813	1,892	1,702	1,813	1,581	1,564	1,931
Liikmete arv	TOL	0,205	0,536	0,246	0,249	0,756	0,448	0,249	0,207	–	0,715
	CI	1,970	1,861	1,966	1,883	3,169	2,062	1,883	1,991	–	2,275
Alla 15-a laste arv	TOL	0,570	–	0,586	–	–	0,617	–	0,569	0,686	–
	CI	2,041	–	1,975	–	–	2,737	–	2,027	1,729	–
Üle 65-a liikmete arv	TOL	0,677	0,686	–	–	–	0,809	–	0,677	0,680	0,895
	CI	2,044	2,174	–	–	–	2,971	–	2,030	1,761	3,382
Üheliikmeline	TOL	0,419	0,698	–	–	–	–	–	0,246	0,712	–
	CI	2,953	3,121	–	–	–	–	–	2,838	1,929	–
Üksikvanem	TOL	0,664	0,870	0,792	0,531	–	–	0,532	0,566	–	–
	CI	3,319	4,655	2,605	1,885	–	–	1,885	3,618	–	–
Lasteta paar	TOL	0,410	–	–	0,340	0,774	0,762	0,340	0,222	0,579	0,766
	CI	4,369	–	–	1,885	8,254	4,379	1,885	4,318	2,663	9,226
Lastega paar	TOL	0,256	0,564	0,243	0,120	–	–	0,120	0,340	–	–
	CI	7,898	10,462	3,836	3,446	–	–	3,445	5,857	–	–
Muu lasteta	TOL	0,389	–	0,306	0,178	–	0,752	0,178	–	0,784	–
	CI	17,236	–	6,293	9,204	–	11,148	9,196	–	3,763	–
Muu lastega	TOL	–	–	0,601	0,328	–	–	0,328	0,407	0,626	–
	CI	–	–	13,292	13,131	–	–	13,123	21,119	5,450	–

Selgitused: TOL – tolerantsuse näitaja; CI – konditsiooniindeks; miinusmärk (–) - muutuja statistiliselt ebaoluline.

Allikas: autori arvutused.

Lisa 4. Park'i testi tulemused

Park'i testi jaoks koostatud võrrandi üldkuju:

$$\ln(\hat{u}_{ki}^2) = \alpha_0 + \alpha_1 \ln(\hat{Y}_k) + v_{ki}, \text{ kus}$$

\hat{u}_{ki}^2 – jääkliikmete ruut

α_0 – vabaliige

α_1 – parameeter, mille hinnangu olulisuse põhjal hinnatakse heteroskedastiivsuse esinemist

\hat{Y}_k – vastava sõltuva muutuja hinnatud väärtus

v_{ki} – vealiige

$k = 1, 2, \dots, 10$; vastava sõltuva muutuja *toit ja alkoholita joogid, alkohol ja tubakas, riided ja jalanõud, eluase, majapidamiskulu, tervishoid, transport, side, vaba aeg, hotellid ja kohvikud* indeks

$i = 1, 2, \dots, N$; N – valimi maht

Mudelite hindamise tulemused:

Mudel	α_1	
	väärtus	p
1	1,65	0,00
2	0,81	0,00
3	1,70	0,00
4	2,01	0,00
5	1,46	0,00
6	1,64	0,00
7	1,44	0,00
8	1,53	0,00
9	1,33	0,00
10	1,62	0,00

Allikas: autori arvutused.

SUMMARY

CONSUMPTION EXPENDITURE IN DIFFERENT TYPES OF HOUSEHOLDS IN ESTONIA

Kerty Ahi

Private consumption is the largest part of gross domestic product, it takes about half of it in Estonia. On the one hand, country's economic situation is shaped by private consumers. But on the other hand, changes in economy and business activities affect the condition of consumers. Thus, it is important to study household's economic situation and consumer behaviour dynamically and statically. In nature the economy is cyclical, hence, there alternate expansions and contractions. Household's possibilities to consume change together with the phases of business cycle. The cyclical nature is well characterized by the period in the middle of 2000s when started intense economic growth and subsequent crisis. Those changes in the world economy also touched Estonia and the quality of households' lives.

Although financial resource is extremely important in consumer behaviour, we can't exclude household's own composition. There are different types of households and they probably do not have the same structure of expenditure or possibilities to consume. Thus, households can't be considered as „black boxes“, because changes in surrounding environment do not affect different kind of households in the same way. Also, the overall picture of households' size and structure has changed over time. Nowadays it is not the same as it was in the beginning of last century. Through the development of society people have different values and outlook. Since the economic situation and household composition are constantly changing, the author considers it important to explore how different households make their decisions in changing circumstances.

The purpose of this study is to find out the relationship between household expenditure and its composition and overall economic situation in the example of Estonia. There are set the following tasks to achieve the goal:

- compare the traditional theory of consumer behaviour with newer concepts,
- explain relationship between consumer behaviour and household composition,
- give an overview of economic factors affecting consumer behaviour,
- analyze households' consumption possibilities in changing economic situation,
- find a relationship between the amount and structure of expenditure and household composition.

The study consists of two parts. The first chapter provides a theoretical background for the further empirical investigation. In the second chapter the author examines different types of households and their expenditures in the changing economic situation in the example of Estonia.

Concepts of rational decisions are formulated in traditional microeconomics. But only on that basis we can't explain consumers' real motives. It should be noted that in this study we analyze households that consist of more than one person in 70% of the cases. Thus, the estimates of utility might differ among the members of household and also it's important to maximize the welfare of the whole household. In real life, the decisions may not be as altruistic because in multi-membered household decision-making may be concentrated into one member's hands. This may be due to distribution of income or due to customs and traditions. It's typical that many of the households have children and parents are required to take care of them. But when it comes to preferences and desires, researches can't clearly define the position of children in household. On the one hand, children can participate in decision-making, but in extreme cases they do not have any choice. In reality, decisions are not made by *homo oeconomicus* and they can be irrational, emotional and not utterly rationally made.

Households are defined as one person or a group of people who share budget and live together. As long as households vary in size and may consist of individuals of different ages, it's necessary to distribute them into different types. It is assumed that in any given household the consumption pattern isn't the same. However, it has been found

that consumer behaviour is similar by type of household. Previous empirical studies confirm that, in particular, consumption pattern is affected by the presence, number and age of children. And, also is elderly's consumption pattern different because their needs and lifestyle is different from younger'. To consume anything at all, households need financial resources. However, the amount of resources is a relative term because the same income provides very different level of quality of life in one-person household and in five-person household.

The income level of household determines its chances to purchase goods. However, income isn't fully manageable by household because it can be affected by surrounding environment. The economy is cyclical in nature and households also feel the changes of it. But income isn't the only influence that restricts household's consumption. The other important factor is price level which determines how much you can buy. Thus, economic recovery affects positively household consumption opportunities – they are going to buy more luxury and non-essential goods. Also, households have better opportunities to save. At the same time, during the recession people can't dissipate and may have need to use savings. The overall economic impact is relative. Households with lower income suffer more than households with higher income.

In the empirical part there are used different forms of analysis to find out how household composition influences its consumption. Analysis covers the period 2000–2011. Households' economic situation was compared with Estonia's overall economy. During that period, Estonia's economic situation has been quite volatile. There are clear signs of different cyclical components. Both, real and nominal GDP show that economy grew until the end of 2008. Then came the crisis, which, however, didn't last for a very long time. Already in 2011 we can see signs of recovery. Although inflation started rising even earlier.

It could be said that the recent economic recession influenced different kind of households in a quite similar way, but in 2011 there weren't signs of recovery in every type of household. As expansions and recessions affect households' income, they also affect their consumer behaviour. Appeared that changes in expenditure structure are strongly related to changes in income. Analysis also showed that the expenditure on different goods per household member depends on household composition. Looking at

different households' percentage of compulsory goods, total spending and income, can be said that households with more adults and fewer children have a better standard of living. It is obvious since consumption opportunities per member are minor when there are more people. Households with children have lesser percentage of compulsory goods because of children's goods that adults don't need. Also was found that there are greater savings in households where there are several breadwinners.

As long as compulsory expenditure is only related to food and housing expenses we can't really say much about expenditure structure. In order to explain relations between spending patterns and household structure the author used regression. Households with children have significantly different expenditure structure than households without children, and so do households with elderly people. It appeared that among compulsory spending there arises economies of scale. Households with children spend more on leisure time and clothing. At the same time, elderly people need more medicines. Alcohol and tobacco are consumed by households where are only adults, but not elderly. It is obvious that having children changes lifestyle and when there arises need for children's goods, adults have to give up some other goods. For example, they spend less on travelling and outside dining. It must be admitted that results coincide with previous empirical studies'.

The author of this study claims that the goal of this work is achieved. We found linkages between expenditure and household compositions and also between expenditure and economic conditions. The results are predictable, but somewhat problematic. It is obvious that expenditure patterns differ among household types. But we can't say same about the economic opportunities. Economic expansions and recessions may affect households in the same directions, but the scope of influence may vary strongly. Looking at country's overall economic situation by GDP and price level in 2010, we can see first signs of recovery. But the situation of households isn't the same. Even more, some of them still face decline in income and spending. In situation like that the greatest victims are families with many children and single-parent households. Already rising one or two children as a single-parent requires greater effort than rising kids as a couple. Households in economic difficulties are already suffering and if economy is hit by crisis, it's not easy to meet all the needs and desires. Some

households have savings and so they can compensate income decline, but households in difficulty usually don't have possibility to save. The author is saying here that level of quality of life should not depend on household composition in well-developed country.

Expenditure structure of the different households hasn't been studied enough. Thus, the topic of this paper could be developed further. It's possible to involve different countries as long as they vary in cultural, political and historical context, which gives opportunity to find out more differences and their reasons. There is also possibility to look for other factors that affect households' expenditure .

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja lõputöö üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina Kerty Ahi
(sünnikuupäev: 08.02.1991)

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose “Tarbimiskulutused erineva koosseisuga leibkondades Eesti näitel“,

mille juhendaja on dotsent Eve Parts,

- 1.1.reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace-is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
 - 1.2.üldsusele kättesaadavaks tegemiseks Tartu Ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni.
2. olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
 3. kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.

Tartus, **27.05.2013**